

Kroniek

- juni 2010
- jaargang 19 - nummer 36
- losse nummers € 4,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe



*Hendrik Oostingh en Koh-i-noor
Trambrug over de Ensingwijk
Emmen - Empne: een 'omwalde vesting'
De tuin van Emmen: een Verloren Arcadia?
De schapenscheerder*



Piet Naber

Redactioneel

Artikelen

*Sis Hoek-Beugeling en
Hendrik Houwing
H.D.J. Krikke
ir. A.J. Mantingh*

**Hendrik Oostingh en Koh-i-noor.
De eerste bioscopen in Drenthe
Trambrug over de Eusingwijk
Emmen - Empne: een 'omwalde vesting'**

Rubrieken

Wim Visscher

***Historische sporen in het landschap
De tuin van Emmen, een Verloren Arcadia?
Een poging tot reconstructie
Oude beroepen
De schapenscheerder***

Marcel Bulte

Bijdragen

Bestuur

Bestuur

Bestuursmededelingen

Activiteiten

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
M.A. Bulte, Agaatdreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741

Gelieve kopij te zenden aan:

p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen:
p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post
of per e-mail op bij: A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501,
7823 BM Emmen, a.f.dekker@home.nl.

ISSN-nummer *Kroniek*: 1878-7894

Redactioneel

Het themanummer over de Tweede Wereldoorlog is gezien de reacties en de vraag naar verkoopnummers goed ontvangen. Helaas is er weinig gepubliceerd over de officiële presentatie ervan op 6 mei in hotel Tulip Inn Ten Cate in Emmen. Ons redactielid Marcel Bulte hield daarbij een inleiding over de inhoud van enkele artikelen, waarna de eerste exemplaren uitgereikt werden aan de heer G. Groenhuis (schrijver van het boek *Emmen in bezettingstijd*) en aan de heer Siudmak (één van de Poolse bevrijders van Emmen).

Waarover kunt u lezen in dit juninummer van de *Kroniek*?

Allereerst een artikel door Sis Hoek-Beugeling, geschreven in samenwerking met Hendrik Houwing, over de persoon Hendrik Oostingh en Koh-i-noor de eerste bioscoop van Emmen. Mogelijk was het zelfs de eerste permanente bioscoop van Drenthe, hoewel volgens dr. H.J. Prakke dat in 1912 twee permanente bioscopen in Assen waren.

Naar aanleiding van een berichtje in de krant van een paar maanden geleden over de feestelijke ingebruikneming van een put in Dalen en het sluiten van een puthaakhuwelijk daarbij heeft Tonko Engelsman een artikel "Trouwen over de puthaak" geschreven om uit te leggen wat daar in feite mee bedoeld wordt.

In de rubriek over historische sporen in het landschap van Wim Visscher gaat deze verder in op het artikel van Tonko Engelsman in de *Kroniek* van maart 2010 betreffende het Willinge landgoed. In het artikel met de fraaie titel "De tuin van Emmen, een verloren Arcadia?" probeert hij de tuin van het Willinge landgoed verder te reconstrueren.

Op de achterkant van de *Kroniek* van maart stond een foto van een trambrug. Deze brug lag echter niet over de Verlengde Hoogeveense Vaart maar over de Ensingswijk. Henk Krikke vertelt in een artikel over die trambrug over de Ensingswijk.

Zoals gebruikelijk schrijft Marcel Bulte over een oud beroep. Deze keer is het de beurt aan de schapenscheerder, hoewel het nooit een echt beroep of een ambacht is geweest. Toch was het een belangrijke bezigheid in vroegere tijden toen het jaarlijks moest gebeuren in de tweede helft van juni. In 1873 moesten in de gemeente Emmen zo'n 14.000 schapen geschoren worden. Tot slot nog een artikel, geschreven door Albert Mantingh, waarin hij zijn theorie geeft over de oorsprong en betekenis van de naam Emmen: Emmen – Empne: een "omwalde vesting".

Op de omslag van deze *Kroniek* een aantal foto's over tabaksspeciaalzaak Boelens. Deze zaak in de Emmermeer bestaat dit jaar 50 jaar en eigenaar Roelof Boelens heeft een grote verzameling foto's van oud Emmen, waarvan de *Kroniek* geregeld gebruik maakt. Een reden om hem eens extra in het zonnetje te zetten.

Verder wensen we de lezers weer veel leesplezier.

Hendrik Oostingh en Koh-i-noor

De eerste bioscopen in Drenthe

In de *Nieuwe Drentse Volksalmanak* van 1958 beschrijft dr. H.J. Prakke in zijn artikel 'Drieërlei Filmbegin in Drenthe' hoe in 1912 in Assen twee 'permanente' bioscopen worden geopend. Op 6 september 1912 in het Concerthuis in Assen de eerste en de tweede bioscoop in december van datzelfde jaar: het Apollo-Theater.

In de *Emmer Courant* van 29 november 1958, wordt een artikel gewijd aan het hoofdstuk in de Almanak over de bioscopen in Assen, die volgens Prakke de eerste 'permanente' bioscopen in Drenthe zouden zijn. De volgens hem in 1914 in Emmen geopende bioscoop Koh-i-noor zou dan de derde permanente bioscoop in Drenthe zijn. Koh-i-noor was gevestigd aan de huidige Hoofdstraat in Emmen waar tegenwoordig de kledingzaak van Ten Hoor is te vinden.



Hendrik
Oostingh

Eén van de auteurs van dit artikel weet uit berichten in de *Emmer Courant* van 1913 dat in Koh-i-noor in ieder geval vanaf het begin van dat jaar al films werden vertoond. Tot op heden is geen schriftelijk bewijs gevonden wanneer Koh-i-noor in Emmen in 1912 is geopend. Jaargang 1912 van de *Emmer Courant* is niet in het archief aanwezig, en in jaargang 1912 van de *Provinciale Drentse- en Asser Courant* is geen bericht te vinden over de opening van een bioscoop in Emmen.

Enkele maanden geleden kwamen beide auteurs van dit artikel in contact met elkaar. Hendrik Houwing, bleek de kleinzoon van Hendrik Oostingh te zijn, de eerste eigenaar van Koh-i-noor. Het bleek dat in de vele nagelaten papieren van Hendriks opa diverse stukken waren die betrekking hadden op de beginjaren van Koh-i-noor. Tevens bleek dat opa Oostingh, een bijzondere man was geweest en waard om enkele regels aan te wijden.

Hendrik Oostingh, een bijzonder mens

Op 22 december 1880 werd in Nieuw Buinen Hendrik Oostingh geboren. Hij was de zoon van Albertus Oostingh en Rika Joling. Zijn voorouders hadden al vele generaties op het Drentse zand gewoond en trokken later de veenkoloniën in, waar zij het verveners- en boerenbedrijf uitvoerden. Hendrik bleef enig kind en had waarschijnlijk een zorgeloze jeugd

*De cursisten
van de
Dressuur-
school in
Groningen
in 1902.
Uiterst
rechts
H. Oostingh.*



in een redelijk welvarende omgeving. Op latere leeftijd beschreef hij kort zijn leven. Hieruit blijkt dat hij al snel na de lagere school min of meer gedwongen zijn chronisch zieke vader moest helpen in het landbouwbedrijf. Hij volgde een driejarige cursus Frans, toen de belangrijkste vreemde taal, cursussen boekhouden en Duits. Op zijn 21ste volgde hij een zesweekse cursus Dressuurschool in de stad Groningen, te vergelijken met het hedendaagse rijbewijs. Volgens het hem uitgereikte getuigschrift had hij zich bekwaamd in 'de beginselen van paardenverpleging en paardrijden, van de bok rijden en paardenkennis'.

Vader Oostingh overleed in 1905 en het landbouwbedrijf in Nieuw-Buinen werd Hendrik te klein. In Nieuw-Weerdinge lagen veengronden die zijn moeder had geërfd. Door grond-aankopen, waar hij arbeiderswoningen op liet zetten, kon hij een nieuwe start maken in Nieuw-Weerdinge als vervener. Gewaarschuwd door de slechte gezondheid van zijn vader, overtuigde hij zich eerst van de goede gezondheid van een eventuele echtgenote, alvorens in het huwelijksbootje te stappen.

Op 30 september 1909 trouwde hij met Stientje

Spree uit Eerste Exloërmond. Inmiddels had Oostingh al besloten een woning te laten bouwen aan het Weerdingerkanaal 68. Een familielid, de architect K. Prummel (1884-1970) uit Musselkanaal, kreeg opdracht voor bouw en ontwerp van een woning, geschikt voor dubbele bewoning. Moeder Oostingh zou een deel van de nieuwe woning betrekken.

Prummel ontwierp een monumentale woning, gesierd met een fraaie dakkapel, een op een



Hendrik Oostingh en Stientje Spree



steutelgat lijkende portiek bij de hoofdingang aan de voorkant en een ruime trap naar de zijingang met twee grote balkons daarboven. Op initiatief van Hendrik werd op de zolder een grote bak geplaatst waarin het regenwater dat op het platte dak terecht kwam werd opgevangen. Via een ingenieus stelsel van buizen werd het water geleid naar onder andere het toilet, een vroege vorm van een soort waterleiding! Achter de woning werd een koetshuis gebouwd. Zijn moeder betrok het linker deel van de nieuwe woning en het jonge gezin het rechter deel.

De verhouding tussen moeder en Oostinghs echtgenote was niet optimaal en al vrij snel werd besloten dat moeder weer zelfstandig zou gaan

wonen. Oostingh huurde in Emmen een deel van de boerderij van de familie Sikken, die aan de toenmalige Weerdinger dwarsweg stond (nu het gebouw van Univé), waar zij in 1917 overleed.

Tussen 1910 en 1917 werden drie dochters en een zoon geboren. Hendrik Oostingh volgde

Links de boerderij van Sikken, waar Oostinghs moeder ging wonen aan de huidige Weerdingerstraat in Emmen.

Op de plaats van de boerderij staat nu het kantoorgebouw van Univé. Het pand rechts staat nog steeds op de hoek Weerdingerstraat/Meerstraat.



Het gezin Oostingh, gefotografeerd omstreeks 1916, vóór de geboorte van de jongste dochter.



met veel belangstelling alle nieuwe ontwikkelingen die zich aan het begin van de 19de eeuw voordeden. De opkomst van de bewegende beelden, de film, was daar een van. Dat hij een brede belangstelling had moge blijken uit het grote aantal boeken dat hij bezat op velerlei vakgebieden.

De huidige Hoofdstraat omstreeks 1920. De voorgevel van bioscoop Koh-i-noor (later Luxor genoemd), ingeklemd tussen rechts de bakkerij waar begin jaren '30 Stoker was gevestigd, en links het eerste warenhuis van Van Peer, later drukkerij Tonckens, tegenwoordig het Kruidvat.

In 1948 schreef hij een korte samenvatting van zijn leven. Hierin staat te lezen: 'De veen-exploitatie bracht geen groote winsten. In 1911 kwam een geweldige staking in 't veen. Uit lust tot ondernemen en om meer inkomen te hebben ging ik te Emmen een bioscoop exploiteren.' De Eerste Wereldoorlog onderbrak het handelsverkeer, waardoor een tekort aan steenkool ontstond en de turfpijzen dus stegen. 'In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit en die duurde tot 1918 en gedurende de latere jaren veel winst opleverde, echter ook door de oorlogswinstbelasting niet zoveel blijvende resultaten gaf. De bioscoop werd door mij weer verkocht en gaf alles door elkaar geen nadelig saldo.' (citaat uit Oostinghs levensbeschrijving.)



Inmiddels lukte het Oostingh met behulp van een locomobiel en een dynamo zichzelf en de buurt van elektriciteit te voorzien. Op een beurs in Utrecht kocht hij van een van de heren Philips persoonlijk de eerste 60 volt gloeilampen.

Na de Eerste Wereldoorlog daalde de turfpijs, waardoor in de veenkoloniale gebieden grote economische problemen ontstonden. Zijn aandeel in de N.V. Machinefabriek Werkland leverde door deze crisis ook nauwelijks iets op, zodat werd besloten de tijdens de oorlogsjaren aangelegde boomgaard in Nieuw-Weerdinge te verkopen, evenals de T-Ford. Ook moesten de abonnementen op een aantal tijdschriften worden opgezegd. De verhuur van het oorspronkelijk voor zijn moeder bestemde deel van het huis moest zorgen voor extra inkomsten.

'De landbouw was nog goed en nu begon de wedstrijd. Dal van veen ontblooten en ontginnen om hiermee weer loonend bedrijf te hebben of ondergaan. Dit ging door tot 1929. Toen werd het bouwen van een koorenschuur noodzakelijk die in 1930 voltooid werd.' (citaat uit Oostinghs levensbeschrijving)

Oostingh was inmiddels een vrij bekende persoonlijkheid geworden met tal van bestuursfuncties. Op 23-jarige leeftijd werd hij al voorzitter van de plaatselijke vervenersbond, hij was bestuurslid van de Stichting Nieuw-Weerdinger Woningbouw, de Commissie tot wering van het schoolverzuim en voorzitter van de vereniging 'Plaatselijk Belang'. Tenslotte werd hij in 1933 voorzitter van het waterschap 'Weerdinge'. Op de boerderij waar al koeien en varkens werden gehouden werd verder geëxperimenteerd. Er kwamen eenden en een aantal vruchtbomen werd door enten veredeld. De kippen, waarvan broedeieren werden verkocht, wonnen verschillende prijzen. De Barnevelder hen nr. 55 won de legwedstrijd in 1924-1925 205 eieren in 360 dagen!

De economische wereldcrisis vanaf 1929 bracht het bedrijf aan de rand van de afgrond.

'De nu volgende drie jaren gaven echter in de landbouw zoo'n schokkende crisis, dat nu werkelijk geen lichtpunt meer scheen. In 1933 overleed te 1e Exloërmond mijn schoonvader

J. Spreen. Het door ons geërfd kapitaal deed de zaken drijvende houden, alsmede de borgstelling van mijn zwagers R. Jonker en F.J. Vos bij de Boerenleenbank te Nieuw-Weerdinge. Geleidelijk kwam in 't boerenbedrijf eenige verbetering.' (citaat uit Oostinghs levensbeschrijving)

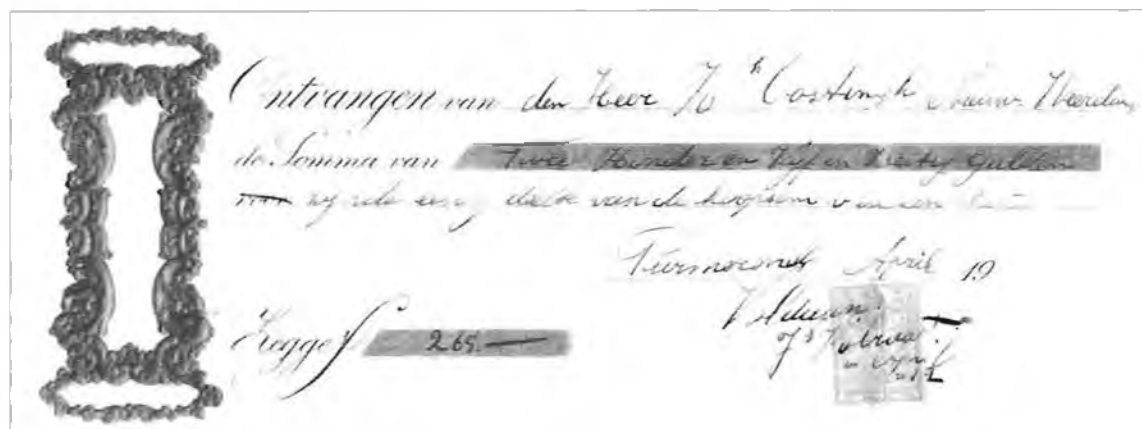
Alles bij elkaar genomen hebben de vele experimenten weinig winst opgeleverd. Oostinghs veelzijdige belangstelling buiten zijn vak en zijn niet echt praktische instelling hebben daar zeker aan bijgedragen. Tijdens zijn werk was hij vaak met zijn gedachten elders. Als hij 's avonds zijn 'goede kleren' aanhad kon hij zeggen: "Nou wordt de boer weer mens," om zich vervolgens in zijn studeerkamer terug te trekken.

Hij overleed op 4 februari 1971 in zijn woning in Nieuw-Weerdinge, waar hij met zijn vrouw inwoonde bij het gezin van zijn zoon die het bedrijf had overgenomen. Toen na zijn overlijden het huis werd opgeruimd werd in de kelder een stapel filmrollen gevonden die naar het Filmmuseum zijn gebracht.

Koh-i-noor wellicht de eerste permanente bioscoop in Drenthe?

Zoals beschreven in zijn levensgeschiedenis, lijkt het erop dat Oostingh in 1911 al plannen maakte om in Emmen een bioscoop te beginnen. De eerste stap in deze richting zette hij door op 12 februari 1912 een perceel grond ter grootte van 4 are te kopen van Hendrik Anthonius Meijer, caféhouder te Emmen. Het stuk grond wordt in de koopakte omschreven als het zuidelijk deel van het perceel nr. 5070, onder sectie C. Oostingh betaalde voor de grond f. 2.500,--.

Een nota, gedateerd 3 april 1912, laat zien dat Oostingh een deel van de koopsom van een tent had voldaan, ten bedrage van f. 275,--. Een nota van 29 juni 1912 maakt gewag van betaling van f. 332,80 cent als restbetaling van een tent, beide voldaan aan ene J. Volraat in Purmerend. Bekend is dat de bioscoop Koh-i-noor in Emmen een 'kermistent' is geweest die door Oostingh werd ingericht als bioscoop. Een rekening, gedateerd januari 1913 van J.A. Mulder, architect in Nieuw-Weerdinge,



Kwitantie, gedateerd 3 april 1912, voor een deel van de koopsom van een tent.

laat zien dat in 1912 allerlei werkzaamheden zijn verricht voor het aanvragen van een bouwvergunning, 'Hinderwet, Veiligheidswet en Woningwet'.

Blijkens onder nr. 156 geregistreerde Hinderwetvergunning verklaart de gemeente Emmen na een onderzoek van de Arbeidsinspectie d.d. 3 juni 1912, dat de 'inrichting' (van de bioscoop) voldoet aan de eisen van de Hinderwet. Op een andere rekening van eerder genoemde J.A. Mulder, maar nu als eigenaar van een Boek- Papier- en Sigarenhandel in Nieuw-Weerdinge, staat te lezen dat Oostingh op 26 maart 1912 10.000 entreekaarten heeft besteld, op 6 en 9 april 1912 nog eens twee maal 3.000 entreekaarten en op 18 september van datzelfde jaar ook weer 10.000 entreekaarten. In mei bestelt hij 'een stempel met cliché' en 1.000 bedrukte briefkaarten.

Een en ander wijst er sterk op dat Oostingh in de loop van 1912 zijn 'Bioscoop-onderneming Koh-i-noor' oprichtte. De bioscoop die hij in Emmen opende kreeg deze naam, een naam, waarvan de betekenis 'berg van licht' is en die is verbonden aan de grootste op aarde bestaande diamant van 109 karaat, die aan het begin van de 14de eeuw in India werd gevonden en later in bezit kwam van Koningin Victoria van Engeland.

Nog overtuigender bewijs van het in bedrijf zijn

van Koh-i-noor, in ieder geval in november 1912, is een beschrijving van de drie akten waaruit de film 'In nacht en ijs' over de ondergang van de Titanic bestaat. Boven het programma staan de speeldata van de film in Emmen. Op grond van een programma van een filmvoorstelling van de bioscoop-onderneming Koh-i-noor in Hotel Eleveld (later De

Bioscoop-onderneming „KOH-I-NOOR“

VOORSTELLINGEN

15. 16 en 17 NOVEMBER in het Bioscoopgebouw te Emmen.

18 en 19 NOVEMBER in de zaal van M. H. ELEVELD te Nieuw-Weerdinge.

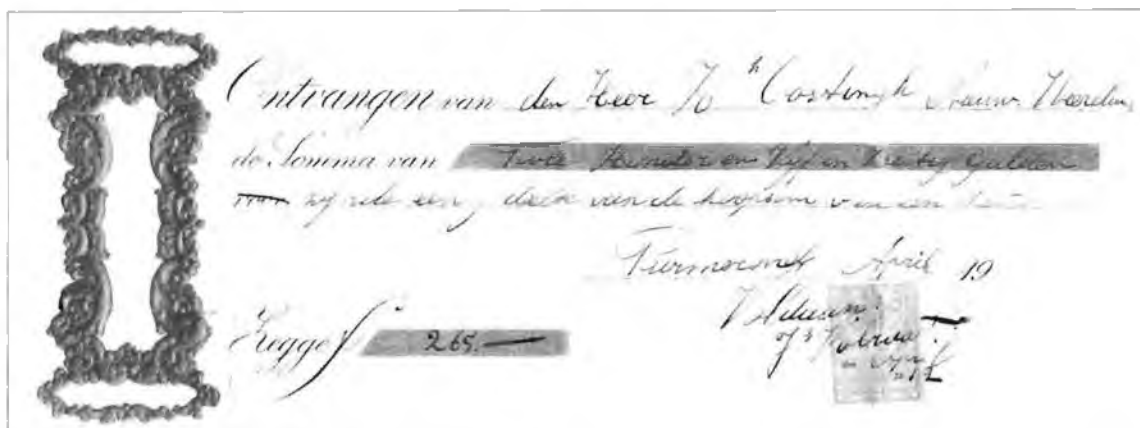
PROGRAMMA:

I. IN NACHT EN IJS,

(de ondergang der „Titanic“). Zeedrama in 3 akten.

EERSTE ACTE.

1. De *Titanic* in de haven van Southampton. Passagiers gaan aan boord.
2. De millionaire ALLISON met vrouw en kind gaan aan boord.
3. De passagiers worden aan boord gebracht.
4. Aan den waterkant worden de goederen ingeladen.
5. De kelners halen de handkoffers aan boord.
6. De millionaire ASTOR gaat met zijn jonge vrouw aan boord.
7. De zeepoorten worden waterdicht gesloten.
8. Hoornblazers in een boot in de haven.
9. Een groote boot brengt nog passagiers aan boord.
10. Het schip licht het anker en kiest zee.
11. Dienst op de commandobrug.
12. De eerste officier groet de voorbijvarende schepen o.a. de *Augusta Victoria* van de Hamburg-Amerika-lijn.
13. De kapel speelt bij de afvaart.
14. Het schip in open zee.
15. De bezichtiging van het schip door de passagiers.



Kwitantie, gedateerd 3 april 1912, voor een deel van de koopsom van een tent.

laat zien dat in 1912 allerlei werkzaamheden zijn verricht voor het aanvragen van een bouwvergunning, 'Hinderwet, Veiligheidswet en Woningwet'.

Blijkens onder nr. 156 geregistreerde Hinderwetvergunning verklaart de gemeente Emmen na een onderzoek van de Arbeidsinspectie d.d. 3 juni 1912, dat de 'inrichting' (van de bioscoop) voldoet aan de eisen van de Hinderwet. Op een andere rekening van eerder genoemde J.A. Mulder, maar nu als eigenaar van een Boek- Papier- en Sigarenhandel in Nieuw-Weerdinge, staat te lezen dat Oostingh op 26 maart 1912 10.000 entreekaarten heeft besteld, op 6 en 9 april 1912 nog eens twee maal 3.000 entreekaarten en op 18 september van datzelfde jaar ook weer 10.000 entreekaarten. In mei bestelt hij 'een stempel met cliché' en 1.000 bedrukte briefkaarten.

Een en ander wijst er sterk op dat Oostingh in de loop van 1912 zijn 'Bioscoop-onderneming Koh-i-noor' oprichtte. De bioscoop die hij in Emmen opende kreeg deze naam, een naam, waarvan de betekenis 'berg van licht' is en die is verbonden aan de grootste op aarde bestaande diamant van 109 karaat, die aan het begin van de 14de eeuw in India werd gevonden en later in bezit kwam van Koningin Victoria van Engeland.

Nog overtuigender bewijs van het in bedrijf zijn

van Koh-i-noor, in ieder geval in november 1912, is een beschrijving van de drie akten waaruit de film 'In nacht en ijs' over de ondergang van de Titanic bestaat. Boven het programma staan de speeldata van de film in Emmen. Op grond van een programma van een filmvoorstelling van de bioscoop-onderneming Koh-i-noor in Hotel Eleveld (later De

Bioscoop-onderneming „KOH-I-NOOR“

VOORSTELLINGEN

15. 16 en 17 NOVEMBER in het Bioscoopgebouw te Emmen.

18 en 19 NOVEMBER in de zaal van M. H. ELEVELD te Nieuw-Weerdinge.

PROGRAMMA:

I. IN NACHT EN IJS,

(de ondergang der „Titanic“), Zeedrama in 3 akten.

EERSTE ACTE.

1. De Titanic in de haven van Southampton. Passagiers gaan aan boord.
2. De millionaire ALINSON met vrouw en kind gaan aan boord.
3. De passagiers worden aan boord gebracht.
4. Aan den waterkant worden de goederen ingeladen.
5. De kelmers halen de handkoffers aan boord.
6. De millionaire ASTOR gaat met zijn jonge vrouw aan boord.
7. De zeepoorten worden waterdicht gesloten.
8. Hoornblazers in een boot in de haven.
9. Een groote boot brengt nog passagiers aan boord.
10. Het schip licht het anker en kiest zee.
11. Dienst op de commandobrug.
12. De eerste officier groet de voorbijvarende schepen o.a. de Augusta Victoria van de Hamburg-Amerika-lijn.
13. De kapel speelt bij de afvaart.
14. Het schip in open zee.
15. De bezichtiging van het schip door de passagiers.



Hk. OOSTINGH,

NIEUW-WEERDINGE.

Harmonie) in Nieuw-Weerdinge², gedateerd op vrijdag 11 en zaterdag 12 oktober 1912, is te herleiden dat bovengenoemde film op vrijdag 15, zaterdag 16 en zondag 17 november 1912 in Emmen heeft gedraaid en vervolgens op maandag 18 en dinsdag 19 november in Nieuw-Weerdinge. Al met al voldoende bewijs om Prakkes artikel in de *Nieuwe Drentse Volks-almanak* van 1958 te rectificeren met het bewijs dat Emmen in ieder geval in oktober 1912 over een permanente bioscoop beschikte en hiermee dus in ieder geval de tweede permanente bioscoop in Drenthe was.

Of Koh-i-noor al voor 6 september 1912 in werking was, is moeilijker aan te tonen. De aankopen op data zoals in bovengenoemde rekeningen is te zien in de maanden maart t/m augustus hoeven niet te betekenen dat Koh-i-noor al in bedrijf was. Datzelfde geldt voor een kwitantie, uitgeschreven op 15 augustus 1912, ten bedrage van f. 75,-- voor 'reclameplaten en affiches', maar doet een en ander wel sterk vermoeden. Waarom zouden in augustus al affiches zijn gedrukt als er geen voorstellingen zijn?



Naschrift

Oostingh verkocht zijn bioscoop in november 1919 aan de heren Stel en Naber uit Emmen. Zij veranderden de naam van de bioscoop in Luxor. Slechts enkele jaren later verkochten zij deze door aan de gebroeders Ter Heide uit Meppel, die de bioscoop al binnen enkele maanden weer doorverkochten aan J. Grimme, eigenaar van hotel Bellevue bij het station.

Midden jaren '20 van de 20ste eeuw, vermoedelijk in 1925 is volgens overlevering de bioscoop door brand verwoest. Ook hierover zijn geen berichten in de beschikbare *Emmer Courant* gevonden. Oostingh verkocht de grond in juni 1927 aan 'de firma J. Rademaker' uit Emmen-Compascuum, die op de braakliggende grond een woonwinkelhuis bouwde waarin een manufacturenzaak werd gevestigd.

Dank

De auteurs danken de heer en mevrouw Vogelzang uit Baarn voor het ter beschikking stellen van documentatie.

Noten

- 1 In bezit van de familie.
- 2 Oostingh ging ook met zijn filmapparatuur de dorpen in om filmvoorstellingen te geven.

Trouwen over de putthaak

Er zijn verscheidene uitdrukkingen bekend over het samenwonen van een stel zonder dat ze voor de wet in de echt zijn verbonden. Zo spreekt men wel van: 'Over de bezem zijn getrouwd', 'Over de bezemsteel springen', 'Onder de eikenbomen zijn getrouwd', of 'Getrouwd zijn over de putthaak'.¹ In dit artikel wordt nader ingegaan op de laatste uitdrukking.

Al vele eeuwen werd in het waterrijke deel van Nederland bij polderwerken, dijkaanleg en kanaalgraven van een speciale groep arbeiders gebruik gemaakt. Deze polderwerkers, dijkwerkers en kanaalgravers, ook wel poldergasten genoemd, stonden niet in hoog aanzien. De plaatselijke bevolking had niet veel op met de van elders komende arbeiders. Ze maakten geen deel uit van de dorps-gemeenschappen in de buurt, maar kwamen vooral uit andere streken, streken waar vaak veel armoede voorkwam, zoals in delen van Vlaanderen, Brabant of zelfs Oost-Friesland. Er was weinig contact met de andere mensen. Poldergasten hadden geen band met kerk en overheid ter plaatse. Ze vormden een eigen gemeenschap met eigen zeden en gebruiken. Er wordt van ze gezegd dat het god nog gebod kennende en vrezende lieden waren. Ruw volk. Voor deze mensen was het de normaalste zaak om nog tot ver in de negen-

tiende eeuw 'over de putthaak' te trouwen. Van grote waterstaatkundige werken in de negentiende eeuw, zoals de aanleg van het lange Noordhollands Kanaal (1819-1824) en de droogmaking van de Haarlemmermeer (1848-1852) is uitvoerig beschreven hoe het toeging in zo'n poldergastengemeenschap. Afhankelijk van de soort werkzaamheden werd er gewerkt in ploegen van acht tot twaalf man of bijvoorbeeld twaalf tot twintig man. Elke ploeg had zijn eigen voorman of putbaas. Men maakte lange dagen en werkte zolang het licht was. Een ploeg sliep meestal in een eigen keet. Bij grote werken kon het gaan om tientallen of meer keten. In zo'n ketendorp waren ook allerlei ondersteu-

Nieuwe Drentsche Courant uit 1854. Tijdens de aanleg van het Oranjekanaal (1853-1858) had de plaatselijke bevolking vaak klachten. Militaire dragonders werden als politie ingezet om onlusten te voorkomen of de kop in te drukken.

ZWIGGELTE, 9 Sept. Do hier gestationneerde dragonders zullen den 18 dezer naar hunne korpsen terugkeeren en door vier anderen worden vervangen.

— 11 Sept. In den avond van den 9 dezer werd door eenige kanaalarbeiders de orde en rust, overigens tot nu toe zeer goed bewaard, verstoord. De dragonders kwamen tusschen beiden en kweten zich dapper van hunnen plicht, zoodat, hoewel er eenige baldadigheden waren gepleegd, de rust toch spoedig hersteld was.

— Heden nacht is aan een der werklieden bij het Oranjekanaal pl.m. 30 gulden aan geld en een horologie ontvreemd. Hiervan is dadelijk aan de bevoegde autoriteit kennis gegeven; er worden ijverige nasporingen gedaan, om den dader te vatten.



*Foto van
een groep
kanaal-
gravers
(Foto:
Gemeente-
archief
Emmen)*

nende voorzieningen met kooksters en zoe-
telaarsters, een soort marketentsters. Er was
vrouwvolk aanwezig. Als de kontakten tussen
een bepaalde man en vrouw te nader werden,
dan vond de eigen gemeenschap dat er moest
worden getrouwd. Voor een huwelijk had
men zijn eigen gebruiken en rituelen. Trou-
wen voor de wet kostte geld door leges en
verloren werktijd. Veel tijd om lopend naar
het meestal ver weg gelegen gemeentehuis te
gaan was er niet. Al die tijd kon er niet wor-
den gewerkt en niets worden verdiend. Men
had daarom een goedkopere 'huwelijksplech-
tigheid'. Maar voor de beschrijving over hoe
het bij zo'n ceremonie toeging, eerst nog iets
over de eigen gereedschappen van een pol-
derwerker of kanaalgraver.

Als hij op zoek ging naar een nieuw karwei

werd de afstand lopend overbrugd. Dat
spaarde geld uit. Het ging vaak om grote
afstanden. Naast gereedschap kon hij niet veel
bagage meenemen. Over zijn schouder droeg
hij spade en puthaak. Voor de poldergast is
naast de spa de puthaak een belangrijk stuk
gereedschap. Zo'n puthaak heeft een ijzeren
koker met aan de ene kant een lip en aan de
andere kant een haak. In de koker wordt een
niet te lange stok of steel geschoven en door
een gat in de lip met een spijker vastgezet.
Het geheel had een lengte tussen iets minder
dan een meter en ca. 1,25 m. Het lijkt op een
niet te lange schaapsherdersstaf, maar dan
met een anders gevormde 'haak'.
Op pad naar nieuw werk droeg hij de andere
hoognodige spullen in een zak of in een bun-
del gebonden aan de steel van de puthaak, net
zoals bij een knapzak.

De puthaak werd gebruikt om water te putten.
Vaak zal dat water uit een kanaal of water-
gang zijn geweest. Maar als bij de graaf-
werkzaamheden kruiwagens werden ge-
bruikt, dan werden met behulp van de put-
haak kruiplanken versleept of verlegd. Over
de kruiplanken reed men met de kruiwagens.



*Van een puthaak is hier afgebeeld de
ijzeren haak, bestaande uit een koker
met een lip en een haak. Totale lengte
ca. 30 cm.*

*Huwelijken kunnen bij zo'n eik zijn
gesloten. (Foto: Piet Naber)*



Glibberig geworden planken werden met de puthaak omgekeerd. Op de andere kant van de plank gleed men nu minder gauw uit tijdens het kruien.

De puthaak van een kanaalgraver of poldergast ziet er anders uit dan de puthaak die is vastgemaakt aan de zwengel(boom) van een waterput. De steel van een waterputputhaak is meestal dikker en duidelijk langer, tot soms wel een lengte van ruim drie meter.²

Het huwelijksritueel voltrok zich in alle openbaarheid. Zo mogelijk bij een oude (eiken)-boom. Een waterput wordt niet genoemd.

Aanwezig zijn het toekomstige echtpaar en de medepoldergasten plus aanhang. In een emmer wordt twee of drie liter brandewijn gedaan en dwars over de emmer legt men een poldergastputhaak. De putbaas of een goed van de tongriem gesneden medekanaalgraver speelt voor trouwambtenaar van de burgerlijke stand. Hij verzoekt bruid en bruidegom om hand in hand drie keer voorwaarts over de puthaak te springen. Soms spreekt men over stappen. Elke sprong (of stap) moeten bruid en bruidegom bezegelen met het drinken van een nap brandewijn. Daarna worden

ze in naam van de puthaak en de omstanders tot man en vrouw verklaard en drinken de aanwezigen de rest van de brandewijn op. Vervolgens gaat ieder verder met zijn werkzaamheden.

Varianten op bovenstaande beschrijving zijn dat de puthaak niet over de emmer met brandewijn, maar op de grond wordt gelegd of op een bepaalde hoogte wordt vastgehouden door twee ouderen.

*Nieuwe Drentsche Courant uit 1854.
De berichten hebben o.a. betrekking
op het graven van het stuk Dedems-
vaart naar Ane bij Gramsbergen. Er
staat niets in over een waterput.
Het deel van de Verlengde Hooge-
veen- Vaart naar Zwinderen is pas in
de loop van 1857 aanbesteed. Bij de
meer dan honderd voor 1855 gesloten
huwelijken onder een oude eik in
Zwinderen gaat het dus niet om ka-
naalgravershuwelijken. In Zwinderen
is mogelijk over de bezem gesprongen.*

GRAMSBERGEN, 23 Aug. Bij het graven van het kanaal stuitten de arbeiders in deze nabijheid voor eenige op ongeveer 10 voeten diepte op een dikke met heide bedekte veenlang. Deze veensoort is buitengewoon hard van substantie en even als bereide turf zeer geschikt ter verbranding. De op deze diepte onder het witte zand bedolvene veengrond, doet den opmerker onwillekeurig aan vroegere overstroming denken.

— 25 Aug. Voor eenige dagen werd onder de poldergasten alhier een huwelijk voltrokken, niet door den ambtenaar van den burgerlijken stand maar door partijen zelve, op hunne eigene zoowel eenvoudig als zonderlinge manier, — over den puthaak. De gewone en voornaamste ceremonie, welke bij zoodanige echtverbindtenis, onder deze volksklasse in acht wordt genomen, is dat geluigen eenen puthaak voor eenen grooten boom leggen, geliefden daarover heen stappen en het huwelijk is gesloten. Bij eenen echtscheiding heeft dezelfde ceremonie plaats, edoch dan stappen de scheidenden van de tegenovergestelde zijde over gemeld instrument. Bij Zwinderen in Drenthe staat, naar men ons mededeelt, een oude eik, onder wiens eerwaardige kruin meer dan honderd paren op de beschrevene wijze in den echt zijn getreden. De bruidegoms waren meestal scharenslijpers.

Ook in kanaalgravers- en poldergastkringen kwam het voor dat een stel na een bepaalde tijd op elkaar was uitgekeken. Ook voor deze situatie had men een oplossing, en weer in alle openbaarheid, opdat ieder op de hoogte kon zijn van de nieuwe verhoudingen. Het hierboven beschreven ritueel werd nu in omgekeerde volgorde afgewerkt. Man en vrouw moesten nu gemeenschappelijk drie keer achterwaarts over de puthaak springen (of stappen). Daarna werd hun verbintenis in naam van de puthaak en de groep verbroken verklaard en was het stel definitief gescheiden.

Over deze scheidingshandelingen wordt wel opgemerkt dat net als bij een huwelijk voor de wet ook bij een puthaakhuwelijk trouwen gemakkelijker gaat dan scheiden. Met brandewijn op achteruit over een puthaak springen valt nog niet mee.

Conclusies

'Trouwen over de puthaak' heeft oorspronkelijk te maken met een bepaald slag volk dat voornamelijk bestond uit kanaalgravers en dijk- en polderwerkers.

De daarbij gebruikte puthaak had een vrij korte steel. Het deel put van het woord puthaak zal eerder slaan op (het werkwoord) putten of verwant zijn aan putbaas of werkput dan dat het slaat op waterput.

Noten

- 1 *In veel regio's in Europa werd door bruid en bruidegom om een vruchtbaar huwelijk af te smeken over een bezem gesprongen. Bij bepaalde beroepsgroepen werd gesprongen over een eigen langwerpig stuk gereedschap. Kanaalgravers of poldergasten gebruikten hun puthaak. In de mythologie verbindt een boom de onderwereld via zijn wortels en de boomkroon met de hemel. De eik is het symbool van een lang leven in goede gezondheid.*
- 2 *Onlangs heeft men in Dalen het zich niet gemakkelijk gemaakt door bij de feestelijke ingebruikneming van een nieuwe waterput in het centrum van het dorp een 'puthaakhuwelijk' te sluiten over een zeer lange waterputputhaak.*

Rectificatie

We ontvingen een paar opmerkingen of rectificaties over het themanummer *Zuidoost-Drenthe in de oorlogsjaren 1940-1945* dat begin mei verscheen.

Mevr. Gré Tiben-Tolner uit Emmer-Compascuum deelde ons het volgende mee: Op pagina 3 wordt vermeld dat Frans Burghgraef is begraven op het rooms-katholieke kerkhof van Emmer-Compascuum. Dit moet echter zijn het algemeen kerkhof aldaar.

In het artikel "Het drama in De Maten" geschreven door Harm de Jong staat op pagina 33 de zin: "Het vliegtuig moet volgens mij aan de andere kant van de grens, in Duitsland zijn neergekomen". Deze zin stond in de eerste versie van het verhaal maar had in de tweede versie eruit gelaten moeten worden omdat duidelijk geworden was dat het toestel in Valthe neergekomen was. Helaas is de genoemde zin erin blijven staan. Nog een detail over het neerstorten zoals beschreven in *Spitwa(a)rk* van april 2005: Het onbemande vliegtuig vloog nog een stuk door en kwam via een flinke bocht terecht in de gemeente Odoorn. In Valthe vloog het toestel zo laag dat het zes dakplaten van de schuur van de familie De Graaf aan de Weerdingerweg meenam, waarna het om 11.00 uur 100 meter verderop tegen de spoordijk te pletter sloeg.

De tuin van Emmen, een Verloren Arcadia? Een poging tot reconstructie.

In het in de *Kroniek* 2010/1 verschenen artikel van Tonko Engelsman 'Het geheim van de Emmer burgemeester Jan Jacob Willinge of de raadsels rondom de rechthoekige gracht' worden door de schrijver ook enige elementen ten aanzien van de tuinaanleg op het Emmer landgoed van Willinge vermeld. Omdat die een aantal aanknopingspunten bieden voor enkele aanvullende opmerkingen zal hieronder nader op die tuin worden ingegaan.

Hoofdlaan

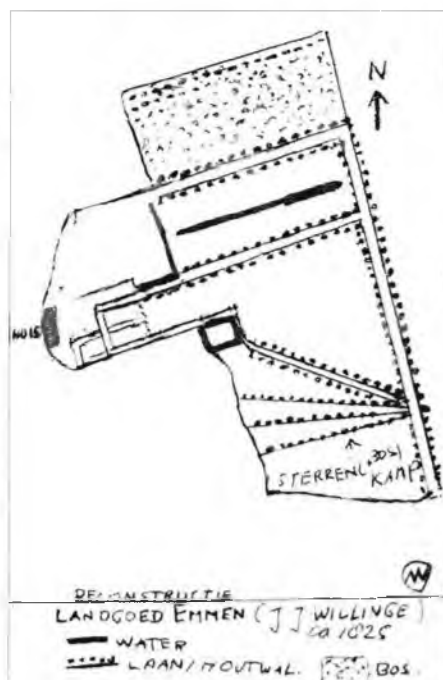
Allereerst enkele opmerkingen ten aanzien van de in die tuin dominerende imposante honderden meters lange hoofdlaan. Zoals Engelsman al opmerkte was de hoofdlaan gericht op het huis. Zo'n loodrechte ligging van een huis op de as van lange bomenlaan moet wel een bewuste keuze zijn geweest. Met zo'n loodrechte laan als zichtlijn werd namelijk het effect bereikt dat huis en omgeving een natuurlijke eenheid gingen vormen. Anderzijds was het zo dat de in zichzelf gekeerde beslotenheid van zo'n huis een belangrijke waarde voor haar uitmaakte. De toentertijd heersende smaak bracht met zich mee dat het uitzicht vanaf en het gezicht op de landhuizen steeds nadrukkelijker door landschapsbomen werden gerealiseerd. Bij sommige kastelen en landhuizen vindt men in plaats van gezegde hoofdlaan ook wel een gegraven kanaal. Die werd dan het 'grand canal' genoemd. Het aardige is, dat nog geen halve eeuw

later in de jonge veenkolonie Nieuw-Amsterdam bij de bouw van de resp. landhuizen 'Echtenstein' en 'La Paix' het huis ook loodrecht werd gericht op de as van een kanaal. In deze twee gevallen dienden dan respectievelijk de Zijtak en het Dommerskanaal als 'grand canal'. Hierbij werd dan een soortgelijk effect als bij een echt 'grand canal' nagebootst. Vanuit het huis had men een prachtig uitzicht over de gehele lengte van het kanaal, dat ook nog aan beide zijden was omzoomd door een dubbele rij eiken en/of beuken.

De formele tuin

Loodrecht op en in het noorden grenzend aan die hoofdlaan ziet men op de kaart van Hottinger een tuinaanleg met een formeel karakter. Die aanleg is in het oosten en (deels) ook in het zuiden afgeschermd door lage beplanting als erfafscheiding en is verdeeld in zes door paden omgeven rechthoekige perken. De in de 18de eeuw gangbare terminologie om een dergelijke tuin bij dit soort huizen aan te duiden is 'deftige hovinge'. Een invulling van die perken is niet te geven; er kunnen ook groentetuinen bij zijn geweest, maar het zal vooral ook om bloemenperken zijn gegaan. Niettemin is de indeling voornaam te noemen en wijst op de toen gangbare mode van de

Recon-
structie
van het
Landgoed
Emmen van
J.J. Wil-
linge.
(Tekening:
Wim Vis-
scher)



zogenoemde renaissance-tuin of anders gezegd de formele stijl. Deze wordt gekenmerkt door een strak assenstelsel dat het terrein in vakken verdeelt.

Vermakelijk zomerhuisje?

Aan het met mysteries omgeven, omgrachte, perceel C 945, wat een restant zou kunnen zijn van de bisschoppelijke hof, zal Willinge zeker een bij de tuinaanleg passende bestemming hebben gegeven. De hogere ligging ten opzichte van de omgeving nodigt daartoe zelfs uit. Overigens zal die ophoging het gevolg kunnen zijn van de gegraven gracht, dan wel uit verdieping en/of verbreding van reeds in de grijze oudheid bestaande grachten verkregen zijn. Behalve de reeds in bovengenoemd artikel veronderstelde spelbaan of theetuin kan er (ook) een koepeltje, prieeltje of een anderzootig (zomer)huisje hebben gestaan. In het algemeen was er bij dit soort landhuizen in vroeger eeuwen verrassend vaak sprake van de aanwezigheid op het terrein van één of meer 'vermakelijke zomerhuizen'.

Nieuwe (bos)lanen

Na 1820 werd door Jan Jacob Willinge een nieuwe laan vanaf de gracht (perceelnummer C 944) in zuidoostelijke richting aangelegd. Deze werd vervolgens aangesloten op de Angelsloërdijk, die linea recta liep naar het landgoed Angelslo, waar korte tijd daarvoor nog het gelijknamige huis had gestaan. Wegen waren veelal beplant met laanbomen. Dit was veelal hoog opschietend geboomte (opperhout) met daaronder lagere onderbeplanting (onderhout). De heren beschouwden de door hen beplante wegen als verlengstukken van hun buitenplaatsen. Het geheel moest vooral imponeren. Heren sloten in die tijd vaak met de markebesturen als eigenaar van de gronden overeenkomsten, waarbij zij zich verplichtten de op de markegronden liggende wegen, die hun landgoederen met elkaar verbonden, te verbeteren. Ze kregen daarbij het recht die wegen aan weerszijden met eiken te beplanten. Ze deden dit niet uit gemeenschapszin, maar uit een welbegrepen eigenbelang. De Heren verkregen hierdoor niet alleen het pootrecht, maar bedongen daarnaast als tegenprestatie van de eigenlijke eigenaren van de weg tevens het recht om van die wegen tolgelden te heffen. Overigens zal dit voor Jan Jacob Willinge niet van toepassing zijn geweest. Dit soort rechten werden namelijk al kort na de Franse tijd afgeschaft.

Sterrenbos of sterrenkamp

Vanaf het einde van de 18de eeuw kwamen ook steeds meer het fenomeen van het zogenoemde sterrenbos bij de elite in zwang. Een sterrenbos is een plantsoen of bos, dat doorsneden wordt door straalsgewijze, van een middelpunt, uitgaande lanen. Overigens is het perceel zelf vierkant of (recht)hoekig en heeft dus niet zelf de vorm van een ster. Het gaat om het middelpunt vanwaar alle stralen uitgaan, als ware het een ster. Het lijkt erop dat ook Willinge plannen moet hebben gehad een sterrenbos of iets soortgelijks op zijn landgoed aan te leggen. Er bestaan althans enkele aanwijzingen die daarop duiden. Op de kadastraal kaart van 1830 ziet men in het zuidelijke deel

*Huize
Willinge*



van het landgoed een aantal tapstoelopende - overigens als hooiland omschreven - percelen. Bij de omschrijving van die percelen worden, zoals Engelsman in zijn artikel reeds noemde, herhaaldelijk stroken bos vermeld. Die kunnen dan bijvoorbeeld de genoemde perceelsgrenzen afscheiden en tevens als zodanig zo'n diagonale lijn vormen. In deze optiek kan ook de hiervoor al genoemde laan naar Angelslo als één van die voor het sterrenbos benodigde diagonalen worden gezien. Het is niet bekend of er ooit sprake was van een voltooid sterrenbos. De latere straatnaam Sterrenkamp doet vermoeden dat het slechts bij een kamp land met daarop enkele op elkaar toelopende lanen, dus een sterrenkamp, zal zijn gebleven. Bekende, wel voltooide en nog steeds bestaande sterrenbossen vindt men bijvoorbeeld in Helpman bij Groningen en bij het huis Westerbeek te Frederiksoord.

Andere tijd, andere mode

In de loop van de 19de eeuw veranderde de mode op het gebied van tuinaanleg. Toen werd de tot dan toe heersende formele aanleg gewijzigd in de zogenoemde Engelse landschapstijl. Die werd gekenmerkt door slingerpaden en veelvormige vijvers. Een geweldige impuls voor de ontwikkeling van deze stijl werd gege-

ven door de uit Rolde afkomstige tuinarchitect Lucas Pieter Roodbaart (1782-1851). Hij was later vooraf actief in de provincie Groningen en Friesland. Met name in tuinen te Nienoord, Beetsterzwaag en Oranjewoud trok hij zijn sporen. Hoewel hij met name ook actief was in de relatiekring van mr. Jan Albert Willinge, grietman (burgemeester) van Ooststellingwerf te Oldeberkoop, een volle neef van Jan Jacob Willinge, is tot dusver niet van Robaards betrokkenheid met de tuin van Ennmer burgemeester gebleken. Zo te bezien lagen de wijzigingen die hij doorvoerde meer in het behoud van het reeds bestaande. Hoogstens werd het aantal lanen uitgebreid en een aantal kanaaltjes gegraven. Anderszijds werd de tuin verkleind en tevens de hoofdlaan ingekort. Als we de kadasterkaart van 1830 vergelijken met de tientallen jaren oudere kaart van Van Hottinger, dan moet de conclusie zijn dat ondanks de doorgevoerde wijzigingen het symmetrisch strakke karakter van de aanleg zelfs is versterkt. Willinge voerde bij de inrichting en onderhoud van zijn landgoed blijkbaar een conservatief beleid. Dit leidde echter niet tot verstarring, zoals onder andere uit de 'sterrebos-achtig(e)' aanleg blijkt. Het geheel getuigt van een sobere deftigheid en was als zodanig zeker passend in het Drenthe van die tijd.

Trambrug over de Ensingswijk

In dit artikel gaat het over de foto van de trambrug die op de achterkant stond van de vorige *Kroniek* (2010 nr.1). Rechts op de foto staat een boerderij. De foto was afkomstig uit de collectie van Roelof Boelens.

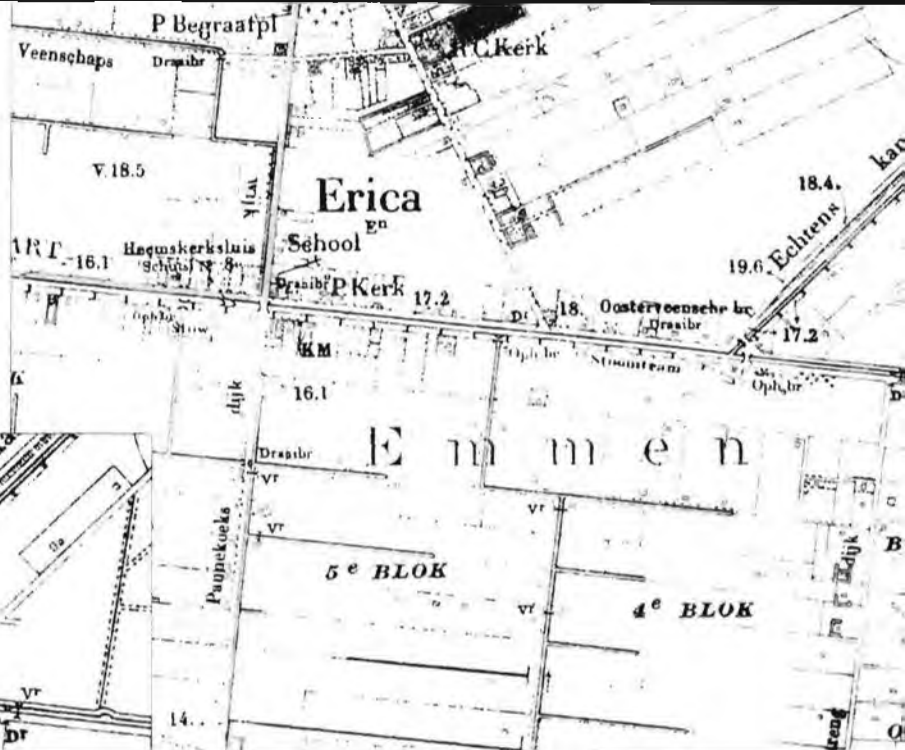
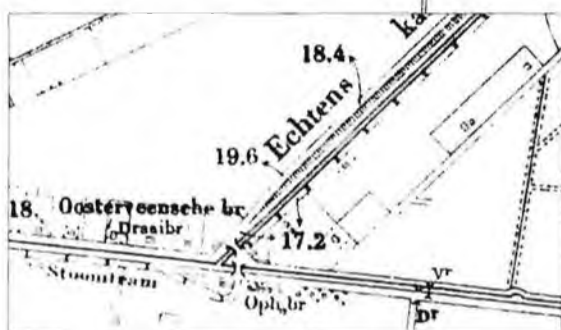
De stoomtram van Nieuw-Amsterdam naar Erica

Vanaf Nieuw-Amsterdam tot en met Klazie-naveen liep de tramlijn van de stoomtram van de Dedemsvaartse Stoomtramweg Mij. (DSM) langs de zuidzijde van de Verlengde Hooge-veensevaart. Vanaf de westzijde van de Zijtak in Nieuw-Amsterdam kwam de tram bij de trambrug over de monding van de Zijtak. Vlak voor de brug was er een opstelspoor voor goederenwagons. De trambaan maakte daar een wijde bocht om over de trambrug te komen. Over deze brug ging de tramlijn ver-

der langs de zuidelijke oever van de Ver-lengde Hoogeveensevaart. De tramhalte voor reizigers in Nieuw-Amsterdam was bij hotel Kooiker. Dat hotel stond net over de brug op de oostelijke hoek van de vaart en de Zijtak. Vervolgens reed de tram langs de zuidzijde van de vaart naar Erica. Het is mij niet be-kend of de tram onderweg ook stopte bij de Kalffsluis. Over het traject van Nieuw-Amsterdam naar Erica (4 km) deed de tram ze-ventien minuten. Een stevige fietser kon de tram wel bijhouden. Er was in Erica overi-gens wel weer een vaste halte van de tram,



Plattegrond met twee bruggen.
De trambrug wordt aangegeven
als ophaalbrug. De brug over het
begin van het Van Echtenskanaal
is een draaibrug, de
Oosterveensebrug (situatie
1923)
Onder: gedetailleerder overzicht.



net voorbij de brug bij Veldkamp. Door de
week waren er acht ritten per dag.

Knik

Ruim een kilometer voorbij Erica maakt de
Verlengde Hoogeveensevaart een knik in
noordoostelijke richting. De vaart heeft
daarna de naam 'Van Echtenskanaal'. De
stoomtram volgt de loop van het kanaal en
gaat bij de knik via een ophaalbrug over de
Ensingswijk verder, langs het Van Echtens-
kanaal. Bij de brug moet de tram eerst een
wijde bocht maken om over de trambrug te
komen. Een trambrug is veelal een ophaal-
brug. Ook op de foto is de trambrug een
zodanige brug. Het water op de voorgrond is
de Ensingswijk, de schepen achter de brug
liggen nog in de Verlengde Hoogeveense-
vaart. De rechts op de foto staande boerderij
was van de vervener Pieter Kloosterman en
werd door hem bewoond. Latere bewoners
waren onder andere de familie Roelof Heise
en de familie Lohues.

De Ensingswijk

Deze wijk is genoemd naar Klaas Ensink
(1815-1895). Hij was getrouwd met Jantje
Hendriks Joling, de weduwe van Willem
Lutke Frieling (zie *Rond de Runde*, p.407).
Klaas Ensink werd volmacht van de marke

Barge en maakte in 1857 deel uit van de com-
missie van scheiding en deling van de marke.
Rond 1858 exploiteerde hij de kalkoven van
de Oranjekanaal Mij. en had hij als vervener
meer dan 150 ha aan veengronden bij Nieuw-
Amsterdam en Erica.

Tenslotte

De fotograaf van de foto op bladzijde 16 staat
aan de zuidzijde van de Ensingswijk. De op-
haalbrug is onmiskenbaar een trambrug. Zie
ook de trambrug in Nieuw-Amsterdam over
de Zijtak en de verplaatste trambrug in Kla-
zienaveen over de Molenwijk, die daar vroe-
ger over de vaart lag. De boerderij rechts op
de foto staat aan de noordkant van de Ver-
lengde Hoogeveensevaart, net in de knik.

Informatie en literatuur

- R.Boelens. *Kroniek 2010/1*, foto achterflap.
- Dank aan Wim Visscher voor zijn informatie
over de ligging van de wijken en vaarten
- W.Visscher. *Ronde de Runde*. (Montfoort 1997)
- Idem. 'Pieter Kloosterman (1849-1922)', in:
Kroniek 2007/2
- A.E.van Bergen en H.Zandbergen. *Van stoomt-
ram tot DVM*. (Amsterdam/Dieren 1985)
- *Topografische kaart van Erica 1923*.

De Schapenscheerder

Het scheren van schapen is nooit een echt beroep of ambacht geweest. Toch heeft men in het verleden er jaarlijks mee te maken gehad. In de negentiende en twintigste eeuw kwam men jaarlijks in de tweede helft van juni in de Drentse dorpen en gehuchten bijeen om de schapen te wassen en te scheren, waarna de wol meestal werd verkocht. Tegenwoordig is het scheren van de schapen in de maanden mei en juni, zoals dat in het naburige Exloo en in nog enkele andere Drentse plaatsen plaatsvindt, een toeristische attractie.

Overal schapen

Lange tijd heeft bijna iedere Drentse landbouwer schapen gehouden. In 1873 telde de gemeente Emmen 14.000 schapen, terwijl in de gehele provincie Drenthe op dat moment ongeveer 128.000 schapen rondliepen. Kudden van zo'n 3.000 dieren kon men op ver-

scheidene heidevelden in Drenthe aantreffen. In de Drentse dorpen of gehuchten bevonden zich wel kudden van 1600 stuks. Verder zijn er in het verleden vele tienduizenden schapen op de markten verhandeld. Over het algemeen hield men de schapen voor de mest. Ook de wol leverde jaarlijks wat op en werd

Oude Beroepen



Het in de 20ste eeuw onder belangstelling scheren van schapen in het dorp Exloo (collectie B.J. Mensingh te Exloo)



Het Drentse heideschaap. Met vele tienduizenden hebben ze in het heidelandschap gelopen en voor een stukje welvaart gezorgde. De kenmerken van een Drents heideschaap zijn: ranke bouw, een lange wollige staart, stugge en wat sluike wol, doffe beharing op kop en poten en een rechte neus. Kruisingen met het Schoonebeker heideschaap hebben onder andere een kromme neus en kleinere hoorns (uit: Katholieke Illustratie naar een schilderij van Ter Meulen).

aan de meestbiedende verkocht. Soms werd de wol voor eigen gebruik aangewend. Wanneer dat was afgesproken, werd een deel van de wol afgestaan aan de scheper. Eind negentiende eeuw werden de kudde schapen kleiner. Met weemoed werd in de periode 1912-1918 geconstateerd dat het aantal heideschapen in Drenthe aanzienlijk was geslonken. In 1921 telde de provincie nog 45.327 schapen, waaronder 30.169 heideschapen. In dat jaar telde de provincie Groningen er 74.603 en Friesland 126.815. Enkele jaren later was het aantal heideschapen

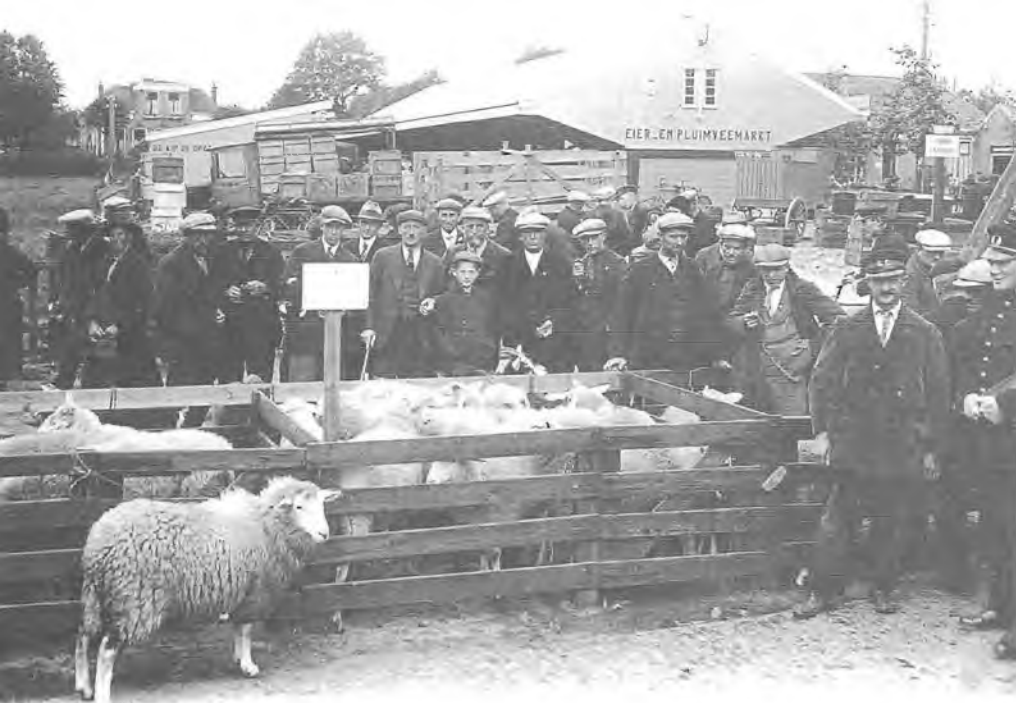
in Drenthe al tot ongeveer 20.000 gekrompen en zag het er naar uit dat dit soort geheel zou gaan verdwijnen. Oorzaken daarvoor waren de al maar toenemende heideontginningen, de aanleg van bossen door Staatsbosbeheer en het gebruik van kunstmest, waardoor schapenmest meer en meer overbodig was geworden. Bovendien was in de zuidoosthoek van Drenthe het 'veld' meer en meer door 'keeten' vervangen, waardoor de schapen minder gemakkelijk voedsel konden vinden. Soms liep het aantal zo snel terug dat het Veeartsenijkundig Staatstoezicht in 1898 bij het gemeentebestuur van Emmen informeerde waar de schaapskudde van Nieuwe en Oude Schutting waren gebleven.¹

Het chronologisch overzicht op de bladzijden 20 en 21 geeft een indruk van het aantal schapen dat door een aantal plaatselijke landbouwers op een bepaalde moment is gehouden.² Dit overzicht geeft tevens de namen van eigenaren en de dorpen of gehuchten in de gemeente Emmen of in de dorpen Oud- en Nieuw-Schoonebeek weer. Op enkele uitzonderingen na is duidelijk te zien dat het aantal schapen in boedelbeschrijvingen minder werd.

Overzicht van schapen van een aantal inwoners van de gemeente Emmen

<i>Naam en voornamen:</i>	<i>Dorp of gehucht:</i>	<i>Aanduiding schapen:</i>	<i>Peildatum:</i>	<i>Bijzonderheden:</i>
Folkers, Derk	Roswinkel	10 schapen	7-04-1857	boeldag, sterfhuis ³
Timmerman, Jan Eilderts	Roswinkel	30 Drentse en 2 Friese	14-04-185	boeldag
Kristiaans, Albert	Roswinkel	2 Friese schapen	14-04-1859	publieke verkoop sterfhuis
Lipman, Jan	Weerdinge	60 schapen en lammeren	10-04-1860	boeldag
Brinks, Roelof	Noord-Barge	25 schapen met lammeren	17-04-1860	boeldag
Huizing, weduwe Hendrik	Zuid-Barge	80 schapen met lammeren	19-04-1860	openbare verkoop
Rosing, Hendrik	Emmen	50 schapen met lammeren	14-04-1862	publieke verkoop ⁴
Rabbers, Wed. Lucas	Zuid-Barge	40 schapen	9-04-1869	boeldag ⁵
Reinders, Weduwe	Angelslo	30 schapen	14-03-1874	publieke verkoop
Lipman Jz., Jan	Weerdinge	60 hamels of weerschapen	17-03-1874	boeldag ⁶
Beugeling, Egbert/ H.Jolink	Emmen	70 beste schapen	8-03-1875	publieke verkoop
Oldendijks, Weduwe	Emmen	45 schapen	30-03-1875	publieke verkoop
Alberts, Geert	Emmen	30 schapen	1-04-1875	publieke verkoop
Jalving, Harm en Hendrik	Emmen	50 schapen	3-03-1876	boeldag
Pepping, Jan	Noord-Barge	30 schapen	9-03-1876	publieke verkoop, sterfhuis
Gosselaar, H.F.	Emmen	250 schapen	14-10-1876	publieke verkoop
Töller, Johan Hendrik	Erica	40 schapen	7-03-1876	publieke verkoop
Ellen, Jan en Hendrik	Emmen	40 schapen	31-03-1876	openbare veiling
Derks, Albert	Emmen	100 schapen	17-01-1876	openbare veiling
Jalving, Harm	Emmen	100 ooischapen en enters	14-10-1878	publieke verkoop
Lanning, J.	Zuid-Barge	80 beste schapen	20-10-1878	publieke verkoop
Haasken, Wed. en Erven	Noord-Barge	25 schapen	2-04-1879	publieke verkoop
Sikken, Weduwe Hendrik	Weerdinge	70 ooi- en weerschapen	17-03-1880	publieke verkoop
Hoven, Pieter	Westenesch	20 ooi- en weerschapen	04-03-1881	boeldag
Lingenaar, Johannes	Amsterdam- seveld	20 Drentse schapen	29-03-1881	publieke verkoop
Lemmink, Hendrikus	Emmen	20 schapen	06-03-1882	publieke verkoop
Brink, Geert trek	Noord-Barge	20 schapen	22-02-1883	publieke verkoop ver-
Wolf, Jan	Den Oever	15 Drentse schapen	19-03-1890	boeldag
Laar Dinckgreve, A. van	Roswinkel	34 Drentse schapen	28-04-1891	boeldag
Frieling, Jan	Den Oever	40 ooi- en weerschapen	19-09-1892	publieke verkoop, sterfhuis
Bijl, Wed. en Erven	Emmen	12 Drentse schapen	20-02-1893	boeldag
Koops, Erven	Emmen	12 Drentse schapen	14-03-1893	boeldag
Horring, Berend	Westenesch	30 Drentse schapen	02-10-1893	openbare verkoop
Voppen, J.H.B.	Nw-Schoo- nebeek	25 schapen met lammeren	18-03-1895	openbare verkoop
Ensink, Wed. K.	Noord-Barge	50 schapen	15-04-1895	boeldag
Zeubers, Hendrik	Westenesch	40 weerschapen	05-10-1896	boeldag
Harbers H.H.	Nw-Schoo- nebeek	21 Drentse schapen	01-04-1899	boeldag
Scholte en kinderen, H.	Nieuw- Amsterdam	7 Friese rammen	03-03-1900	boeldag
Haasken, Hendrikus	Weerdinge	50 weerschapen	28-03-1900	boeldag
Mulder en	Roswinkel	2 schapen	04-07-1900	boeldag

<i>Naam en voornamen:</i>	<i>Dorp of gehucht:</i>	<i>Aanduiding schapen:</i>	<i>Peildatum:</i>	<i>Bijzonderheden:</i>
Pat, J.	Oud-Schoonebeek	30 beste schapen	23-03-1903	boeldag ⁸
Pijpker, Johannes	Weerdin- gerveen	4 drachtige Friese schapen	18-01-1905	boeldag
Wilms, G.	Oud-Schoonebeek	30 Drentse schapen	31-03-1905	boeldag ⁹
Yken Azn., Roelof	Emmen	10 Drentse schapen	05-04-1905	boeldag
Teuwes, Albert	Emmen	10 weerschapen	10-04-1905	boeldag
Reinders, Johannes	Westenesch	10 schapen	14-06-1905	boeldag
Brands, Johannes	Nieuw-Dordrecht	6 schapen	26-07-1906	boeldag
Eilers, Erven J.H.	Barger-Oosterveen	10 schapen	11-09-1906	boeldag
Sikken, Jan	Noord-Barge	15 Drentse schapen	18-10-1906	boeldag, sterfhuis
Klasen, J.	Noord-Barge	15 weerschapen	23-10-1907	openbare verkoop
Evenhuis, Jan	Weerdinge	27 Drentse schapen	16-03-1908	openbare verkoop
Eikens, Johannes B.E.	Nw-Schoonebeek	25 Drentse schapen	07-06-1910	publicke verkoop
Veltrop, J.H.	Nw-Schoonebeek	20 schapen	14-04-1910	boeldag
Kuipers, Weduwe Albert	Munsterseveld	enige Friese schapen	24-02-1913	boeldag
Eleveld, café	Nieuw-Weerdinge	16 schapen	26-02-1913	boeldag
Dijks, Hendrik	Erica	1 schaap met lammeren	19-04-1913	boeldag
Eikens, Johannes Bernardus	Barger-Oosterveen	3 Friese schapen	25-06-1916	boeldag
Bron, Hotel	Nieuw-Weerdinge	25 Friese schapen	23-02-1916	boeldag
Kuipers, Weduwe Albert	Munsterseveld	15 schapen, w.o. 2 Drentse	28-02-1916	boeldag
Wehkamp, H.H.	Nw-Schoonebeek	2 drachtige Friese schapen	21-03-1911	boeldag
Hof, Jitze	Erica	5 drachtige schapen	21-03-1911	boeldag
Schuiling, G.	Nieuw-Amsterdam	2 drachtige schapen	21-03-1911	boeldag
Haan, H.	Roswinkel	2 schapen met lammeren	4-04-1911	boeldag
Lubbers, Wed. en Erven H.	Noord-Barge	7 schapen	13-04-1911	boeldag
Beuker, J.	Erica	5 Fr. schapen en lammeren	13-04-1911	boeldag
Themmen, B.C.	Amsterdamseveld	60 Dr. Schapen en lammeren	22-04-1911	boeldag
Hijdotting, J.B.	Barger-Oosterveen	enige schapen	03-06-1911	boeldag
Kemker, Berend	Amsterdamseveld	4 Friese schapen	01-07-1911	boeldag
Naber, Jan	Nw-Schoonebeek	5 Friese schapen	13-10-1911	boeldag
Schwieters, J.	Nw-Schoonebeek	1 Fries schaap	02-11-1911	boeldag
Mazenier, J.	Dordsebrug	1 Fries schaap	01-12-1911	boeldag
Derks, Erven A.	Angelsloerdijk	61 schapen	06-12-1911	boeldag
Pijpker, Johannes	Nieuw-Weerdinge	10 Friese schapen	18-12-1911	boeldag
Reise, Rudolf	Erica	1 Drents schaap	29-12-1911	boeldag



Op de schapenmarkt in het dorp Emmen. Jarenlang zijn er op deze markt schapen gekocht en verkocht. De prijzen van Drentse en Friese schapen verschilden nogal. Voor Friese schapen werd veel meer betaald dan voor Drentse schapen (collectie Gemeentearchief Emmen).

Al die schapen moesten een keer per jaar door middel van scheren van hun vacht worden ontdaan. Over het algemeen geschiedde het scheren van de schapen in de tweede helft van de maand juni. Tijdens de overal door de boerhoorn bijeengeroepen boervergaderingen werd voor zowel voor het voorafgaande wassen van de vachten van de schapen als voor het scheren een bepaalde datum vastgesteld. Zodra de data waren afgesproken, ging dit als een lopend vuurtje door het dorp of gehucht, waarna zowel de volwassenen als de jeugd zich op dit jaarlijks terugkerende festijn ging voorbereiden. Met andere woorden men stelde zich in op een van de Drents volksvermaken, waaraan velen meededen.

Eerst het wassen

Alvorens de schapen werden geschoren, moesten ze eerst worden gewassen. Ongeacht het aantal werden de schapen dikwijls in één ochtend gewassen. Iedereen wist waar men de schapen naar toe moest brengen en hoe de onderlinge taakverdeling was. Op de ochtend van de afgesproken dag hoorde men opnieuw het geluid van het boerhoorn. Aan de oevers van een stroom of een in het veld aanwezige waterkuil, bakende men dan vrij snel een stuk grond, af waar binnen men de schapen kon afzonderen. Daarna begon het opdrijven van de schapen. Onder aanhoudend honden-

geblaf, herdersgefluit, geblaat van de schapen en het geschreeuw van de dorpsjeugd, naderde de kudde de badplaats. Zodra de schapen 'binnen' waren, liepen de 'wassers' het water in. De dieren, zeker degene die de jaarlijkse wasbeurt al eerder hadden ondergaan, toonden zonder uitzondering water-vrees. Ofschoon iedereen als een dieren-vriend mocht worden beschouwd, was men nu meedogenloos. Onwillige dieren werden in het water geduwd, zodat men kon beginnen met het schoonmaken van de vachten. De mannen stonden vaak tot over hun middel in het niet meer heldere water. Onder luidruchtig gezang, waarvan men beweerde dat dit de kou verdreef, begon men te wassen, te wringen en te wrijven. Tussentijds werd regelmatig een 'lotje getikt' (een borrel gedronken). Iedere wasser kon in een tijdsbestek van twee à drie uur 20 à 25 schapen onder handen nemen. Na de schoonmaak werden de schapen weer het veld ingedreven, waar ze door de dorpsjongens werden opgevangen en bewaakt. Wanneer het water niet al te koud was, ging menigeen nog zwemmen. In het begin van de middag was alles achter de rug en keerde men onder luid en vrolijk gezang huiswaarts.¹⁰ In de gemeente Emmen zijn vroeger op verscheidene plaatsen de schapen gewassen. Zo is bekend dat het heideven 'Het Appeltje' in de buurt van de Oude Roswinke-

Het wassen van de schapen in een waterkuil (uit: Panorama, 28 augustus 1928).



lerweg en het water van het Bargermeer daarvoor zijn gebruikt. Verder is het aannemelijk dat ook het water van het Zandmeer en het Emmermeer daarvoor in aanmerking zijn gekomen.

Op 12 juni 1867 bleek dat zwemmen na het schapen wassen niet altijd zonder gevaar was. De 24-jarige knecht Jan Alberts en de arbeider Jan Kroeze, beiden in dienst van de 46-jarige landbouwer Hermanus Folkerus Goselaar en de 25-jarige zoon van Jan Kroeze wilden toen in de Zijtak van het Bargermeer na afloop van het schapenwassen gaan zwemmen en verderop kijken hoe diep het water was. Daarop begaven zij zich hand in hand in het water. Het gevolg was dat de knecht Alberts en zoon Kroeze in de diepte verdwenen. Het is dat vader Kroeze zich bijtijds had kunnen losrukken, anders waren er drie drenkelingen geweest. Nadat de lichamen waren geborgen werden deze met een wagen naar hun ouderlijk huis gebracht. Dit ongeval heeft een tijdlang de gehele gemeenschap van Emmen bezig gehouden.¹¹

Het scheren van de schapen

Een schaap dat niet wordt geschoren, verliest in de zomer beetje bij beetje zijn wol. Omdat de boer de hele vachten wilde verkopen, werden de schapen in mei of juni geschoren. Schapenscheren is nog steeds een hele kunst.

De boer doet het zelf of hij laat zich daarbij helpen door plaatsgenoten, van wie hij weet dat ze de kunst machtig zijn.¹² Ongeveer een week na het wassen werden de schapen geschoren. Het was vanzelfsprekend dat iedere schapenhouder zich de kunst en de vaardigheid had eigen gemaakt, een bekwaamheid die hij ook van een knecht eiste. Iedere scheerder zocht, voordat hij met zijn werk begon, zijn 'slechtste' kleding op, want het



Een scheerschaar om schapen mee te scheren.



Het scheren van een schaap op een waterton, Saint-Rémy, september 1889 (Vincent van Gogh, Rijksmuseum Vincent van Gogh, Amsterdam, Vincent van Gogh Stichting).

scheren van schapen was vies en vuil werk. Zijn schaapscharen had hij daags van tevoren al door de plaatselijke smid op een slijpsteen laten slijpen. Wanneer hij nieuwe scharen nodig had, kon hij ze krijgen bij de smid. De later in de handel gekomen fabrieksscharen waren weliswaar goedkoper, maar kleiner en volgens velen van een slechtere kwaliteit. Rond het schapenscheren was er altijd veel gezelligheid. Familieleden, burens, vrienden en kennissen kwamen kijken, hielpen mee of zorgden voor een feestelijk tintje. Men begon al vroeg in de morgen met het scheren. Tegen een uur of vier uur was er al genoeg daglicht om te beginnen. Vroeg in de morgen hadden de schaapscheerders al flink gegeten en terwijl buiten de schapen in een hok bijeengedreven werden, bereidden de scheerders zich op de jaarlijkse scheerbeurt voor. Eerst werd de deur van het schaaphok uit haar hengsels gelicht. Daarna maakte men met behulp van een kruiwagen en een was-

tobbe een kleine stellage. De meeste schapen gaven zich uiteindelijk aan de scheerbeurt over. Slechts een enkele verweerde zich of stootte een klagelijk geblaas uit. De witte schapen werden vervolgens uitgezocht en het eerst geschoren. In de meeste gevallen waren er veel meer witte dan zwarte schapen. De zwarte wol was minder in trek, omdat deze veel meer stof opnam dan de witte. Bij het met de hand scheren werd een bepaalde methode gevolgd. De scheerder begon met de hals. Daarna volgden de voorpoten. Vervolgens werd het dier op de rug op de stelling gelegd, aan vier poten gebonden om daarna op de rechterzijde te worden gelegd. Na gecontroleerd te hebben of het schaap goed lag, nam de scheerder het vlijmscherpe schaartje weer ter hand en ging verder met het scheren onder de buik. Dit deed hij heel voorzichtig om geen wondjes in de huid te veroorzaken. De wol van de buik, ook wel 'plukwol' of 'wolplokken' genoemd werd apart gelegd. H.T. Buiskool schreef over het verdere verloop: 'Dan werd de lichaamszijde die naar boven was gekeerd, geschoren tot over de rugwervel. De schaar werd weer even terzijde gelegd, de afgeschoren helft met de losse wol gedekt en het schaap omgesmeten. Dan volgde de andere buitenhelft. Was het schaap zo van zijn vacht verlost, dan werd het van zijn banden bevrijd en weer in de gewone stand gebracht. De staart moest nog van zijn last worden bevrijd; daarna was de behandeling afgelopen'. Nadat het schaap zijn vacht kwijt was, werd het poedelnaakt in een ander hok gestopt. De vacht lag als een soort deken op de grond. Daarop rolde de scheerder de vacht netjes op tot een soort knoet en begon vervolgens aan het volgende schaap. Het scheren moest vóór de middag voorbij zijn. Dan blies de scheper op zijn hoorn om met zijn kudde naar de heide te trekken. H.T. Buiskool schreef dat de schapen na het scheren niet alleen in hun uiterlijk, maar ook in geaardheid waren veranderd. De wol was voor hen een last geworden; na het scheren liepen ze als hazen, beten gedurig in de huid, daar ze last hadden van



Schapenscheerders met hun vachten voor een van de vele houten schuren. Op de afbeelding is goed te zien dat het een gemeenschapsgebeuren was (uit: De Prins, 21 oktober 1922).

parasieten, af en toe ook met verwoede eetlust in bijna alle planten die ze nijdig konden af-rukken en toonden lang een driedubbele vrees voor de schepershond. De grote kalmte en zachtzinnigheid van het Drentse heidelandschap leek ineens geweken. Dit duurde echter slechts korte tijd. Als de schapen 's avonds verzadigd thuiskwamen, was de vroegere kalmte reeds grotendeels teruggekeerd.

Een goede scheerder deed soms wel zestig schapen op een dag. In de tijd dat iedereen over een flink aantal schapen beschikte, moesten ook in de gemeente Emmen vele tientallen mannen bezig zijn geweest met het scheren. Alle scheerders waren niet even bekwaam en alle wol is niet gelijk; regel was echter dat drie tot vijf schapen in een uur werden geschoren. Het was een goed gebruik om ook de borrel niet bij het scheren te vergeten. Vaak gebeurde het dat zwervers, landlopers of rondtrekkende kooplieden aan de scheerders vroegen of ze bereid waren wolplokken te ruilen voor iets anders of om een tipje wol cadeau te doen. Zij werden meestal naar de boerin verwezen. Onbekenden kregen niets.

Het verwerken en verkopen van de wol

In veel gevallen werd de geschoren wol, na te zijn gebundeld, gewassen of schoongemaakt. Zo gebeurde het in 1886 dat een huismoeder in Roswinkel enkele dorpsmeisjes verzocht haar te komen helpen om de 'wol te was-schen'. In dit geval voldeden zes à acht meisjes gretig aan het verzoek en kwamen 's avonds geregeld bij elkaar. Tussendoor werden ze op koffie met koek en chocolade getrakteerd. Op het moment dat de dorpsjongens de meisjes bezochten en in verholten termen hun liefdesuitingen deden, werd er ook sterke drank geschonken.¹³ Ook op andere plaatsen werkte men collectief aan de verwerking van de wol, hielp men met het gereedmaken van de wol voor de ruilhandel of om aan opkopen-de handelaren te verko-pen. De ruilhandel in wol is vrij belangrijk geweest, zeker toen vele schapenhouders er meer en meer van afzagen om 'eigengeredde' kledingstukken te dragen en dus minder voor eigen gebruik behielden. Eind negentiende eeuw bracht wol slechts f 0,25 per half kilo op. Omdat flinke schapen maar drie pond wol opleverden, vonden steeds meer landbouwers dat het houden van schapen niet meer rendabel was.¹⁴

Elk jaar kwamen de wolhandelaren op de schapenhouders af. Zo adverteerde in 1900 de 'Friesche Wolkammerij' van de Firma M.J. Noorda te Bolsward in de *Emmer Courant* dat zij 'zichzelf beleeft aanbeval tot het bereiden van de wol tot alle soorten sajetten,



Schapenscheerders nemen een schaap onder handen (uit: Op Naoberverziet III, H.T. Buiskool).

dekens, voerlakens en Vijfschaft'.¹⁵ Hierbij liet zij haar toekomstige klanten weten dat ze de wol goed verpakt en met opgaaf van de bewerking die de wol moest ondergaan konden leveren bij Nijmeijer te Zijtak en L. Eising te Emmen die op hun beurt de ingekochte wol konden meegeven aan beurt-



schipper L. Jacobs.¹⁶ Een andere wolkammerij en spinnerij was die van de Gebroeders Van de Hoening uit Meppel. Zij hebben in het begin van de twintigste eeuw enkele tientallen jaren via de onderneming van de Erven Diemer, wevers te Emmen, het winkelbedrijf van H.W. Scholte te Klijndijk en de beurtschippers Jakobs en Worst die tussen Emmen en Meppel voeren, de wolmarkt van de gemeente Emmen bewerkt. Hun specialiteit was 'het bewerken van wol in alle kleuren en dikte, garens, sajetten, dekens, paardendekens, vijfschaften en voerlakens, tegen laaggestelde werkklonen'. Later heeft het bedrijf van Hoening gebruikgemaakt van de beurtvaartonderneming Gebroeders Westera die een dienst onderhield tussen Meppel en Nieuw-Amsterdam.

Ook de koopman Meijer Kats uit Nieuw-Amsterdam adverteerde regelmatig in de krant en vond dat men bij hem moest zijn wanneer men de hoogste prijs voor Friese en Drentse wol wilde krijgen. Jan ten Hoor uit Klazienaveen beloofde de schapenhouders dat wanneer zij bij hem de wol brachten, zij er mooie kleren voor terugkregen. In 1913 was het G. Tobben Gzn. uit Emmer-Compasuum-Zuid die pretendeerde dat hij, evenals in andere jaren, de hoogste prijzen voor de Drentse of Friese wol gaf of deze nou gewassen of ongewassen was. Jan de Graaf uit Schoonoord beloofde eveneens de hoogste prijs voor de wol te betalen.

Tijdens de jaren van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) heeft men de wol verplicht aan de legerautoriteiten moeten verkopen. De eerste vordering had plaats in de zomer van 1915. In opdracht van de Territoriaal Bevelhebber in de provincies Friesland, Groningen en Drenthe had burgemeester C. van der Wal eind juni 1915 een publicatie laten verspreiden, waarin hij namens het leger de inwoners

De schapenscheerder gezien door het oog van de schilder Anton Mauve (aquarel, 1888).



Een schaapherder met zijn kudde bij een schaapskooi. In de negentiende eeuw bevonden zich nog tientallen kudden schapen op de Drentse hei (uit: Katholieke Illustratie, 8 april 1916).

opdracht gaf om op 29 en 30 juli van dat jaar 'wol in drogen en goeden toestand in de hoofdplaats Emmen aan te leveren'. Verder had hij in de bekendmaking laten opnemen dat een zekere J.G. Mouton uit Deventer met zijn mensen namens de legerleiding de wol in ontvangst zou nemen, sorteren, verpakken en afvoeren. Als verzamelplaats was de plek aangewezen tegenover het postkantoor, waar J.I. Jakobs de zaak zou regelen en Hotel Groothuis aan de Markt, waar de wol tevens zou worden gewogen en de waarde ervan bepaald.¹⁷ In korte tijd kwamen voortdurend van alle kanten wagenvrachters met wol naar het centrum, zodat het in de omgeving van Hotel Boer veel op een marktdag leek. Op de 29ste juli werd er voor meer dan 10.000 kg wol aangevoerd. De prijzen varieerden van f 1,45 tot f 1,50 per kg. Op 3 augustus van dat jaar was de woldrukte achter de rug. Op de eerste dag was het zo druk geweest dat

veel mensen, ook die van ver waren gekomen, hun wol niet eens kwijt konden en terug naar huis moesten om een dag later weer terug te komen in de hoop dan wel hun vrachtje kwijt te kunnen. Aan het eind van de inzamelingsactie werd geconstateerd dat er 23.500 kg was opgehaald.¹⁸ Voor ontvangst van de wol kreeg men een ontvangstbewijs dat pas later kon worden verzilverd.

Wolvordering heeft ook in de jaren daarop plaatsgevonden. Begin augustus 1916 namen de legerautoriteiten opnieuw op grote schaal wol in en betaalden, al naar gelang de kwaliteit, f 0,95 tot f 2,10 per kg. Zo werd in dat jaar zeer goede kwaliteit wol geleverd door H. Tieben en J.G. Kracht uit Barger-Compascuum en H. Siegers te uit Nieuw-Weerdinge. Ook E. ten Berge uit Nieuw-Dordrecht en Andries Kempen kreeg f 2,10 per kg voor hun wol. De aangeleverde partijen wol varieerden in gewicht van twee tot en met negen kg. In totaal leverden 770 inwoners van de gemeente Emmen en omliggende dorpen toen wol met een totaal gewicht van 7.889 kg. Verscheidene bedrijven zijn toen bij het innemen van de wol betrokken geweest. Zo adverteerde op 16 juni 1917 de firma van Samuel Palm uit Nieuw-Amsterdam in de krant dat men bij dit bedrijf wol kon inleveren

en dat die naderhand bij het legerbestuur zou worden ingeleverd. Ook in 1918 is nog volop wol gevorderd. Voor het transport van de wol had men speciale model etiketten ontwikkeld die op de wolkzakken konden worden geplakt. De zakken kon men krijgen bij de firma I.I. Jakobs Jzn. Als verzameladres was de plaats aangewezen tegenover het postkantoor in Emmen. Verder kreeg men de gelegenheid op 22 juli van dat jaar ook wol in te leveren bij A. Braam in Amsterdamseveld en op 23 juli bij Hotel Paulusma in Dordsebrug en bij J. Beuker in Erica, die beloofd hadden voor verder transport te zorgen.¹⁹

Informatie, bronnen en literatuur

- * Met dank aan Arno Dijkmans, Sis Hoek-Beugeling, Peter Kraan en Pim Mensingh voor hun hulp en informatie.
- * Buiskool, H.T., *Het Schaapscheren*, uit: Op Naoberveziet, deel III.
- * *Drents heideschaap*, Wikipedia.
- * Emmer Courant en Provinciale Drentsche en Asser Courant.
- * *Het Oude Drente*, Panorama, 20 november 1941.
- * Tassenaar, Vincent en Mark de Fockert, *De Drentsche schaapherder, verborgen rijkdom en vermeende armoede*, in Waardeel, maart 2000.
- * Wentzel, Gé, *Schaapscheerdersfeest anno 1862*.

Noten

- 1 Gemeentearchief Emmen, Ingekomen stukken 1898.
- 2 Deze gegevens zijn ontleend aan de hand van een aantal advertenties van gehouden openbare veilingen tijdens boeldagen, afgedrukt in de Provinciale Drentsche en Asser Courant of de Emmer Courant.
- 3 Derk Folkers had eveneens een naar in die tijd geldende begrippen groot boerenbedrijf van verder vier paarden, achttien koeien en twaalf varkens.
- 4 Hendrik Rosing had verder nog in zijn veestapel twee paarden en 23 stuks hoornvee.

- 5 In de boedel van de weduwe en erven van Lucas Rabbers bevonden zich ook nog drie paarden en achttien stuks hoornvee, zodat van een vrij groot boerenbedrijf sprake is geweest.
- 6 J. Lipman had naast een kudde schapen ook twintig stuks hoornvee en drie paarden.
- 7 H. Zeubers beschikte verder nog over twintig stuks hoornvee en vier paarden.
- 8 J. Pat beschikte op dat moment over een veestapel van vijf paarden, vijftien stuks hoornvee, acht varkens, twintig kippen, een haan en een geit.
- 9 G. Wilms had daarnaast ook 25 stuks hoornvee en vier paarden.
- 10 Zie ook Provinciale Asser en Drentsche Courant (PDAC), 25 juni 1886.
- 11 Ibidem, 15 juni 1867, Emmen, 12 juni 1867. J. Alberts had een vrouw en twee kleine kinderen. De zoon, Jan Kroeze, stond bekend als een veelbelovende jongeling die in Emmen in het smidsbedrijf van zijn vader werkte. H.F. Gosselaar beschikte zeker over een kudde van 250 Drentse schapen en een Schapenhok bij het Meer.
- 12 Kort na de Tweede Wereldoorlog is er sprake geweest van een beroepsscheerder. In dit geval was het J. Hoesman die aan het Oude Schuttingkanaal OZ 10 in Roswinkel woonde en adverteerde dat hij schapen kwam scheren.
- 13 PDAC, 13 november 1886. Dergelijke bijeenkomsten hadden veel weg van de in Drenthe zo bekende spinsteravonden.
- 14 PDAC, 24 juni 1899, Emmen, 21 juni 1899.
- 15 Een wolkammer is iemand die ruwe wol eerst met de hand uit elkaar haalt, vervolgens met olie of vet smout (om de wol zacht en lenig te maken) en tenslotte met een verhitte kam de haren verder ontwart en richt. Door het kammen worden korte wolharen van de massa afgescheiden. Sajet is halfgekamd wollen garen, vaak in de vorm van getwijd brei- en stopgaren. Voer- of voederlaken is voeringstof, met een linnen ketting en een inslag van grove wol. Vijfschaft is een grove kledingstof.
- 16 Emmer Courant (EC), 18 augustus 1900 (advertentie).
- 17 EC, 30 juni 1915.
- 18 EC, 4 augustus 1915.
- 19 EC, 20 juli 1918.

Emmen - Empne: een 'omwalde vesting'

Alvorens mij te wagen aan de verklaring van de plaatsnaam Emmen in Drenthe, is het goed om eerst de aandacht te vestigen op een aantal plaatsnamen elders dat eender wordt geschreven.

Naast Emmen in Drenthe heb ik de volgende plaatsnamen Emmen gevonden:

- Emmen bij Dalfsen in Overijssel;
- Emmen nabij Haren aan de Eems in Duitsland;
- Emmen nabij Hankenbüttel, tussen Braunschweig en Uelzen in Duitsland;
- Emmen nabij Hollenstedt, ten zuiden van Buxtehude, ca. 30 km ten zuidwesten van Hamburg

Alle plaatsnamen hebben uiteraard een betekenis. Wat is de naamsverklaring voor Emmen, gelegen in Drenthe? De Vries schrijft het volgende hierover: 'In 1313 als Emne, in 1376 als Empne vermeld, zou men kunnen afleiden van een oud woord 'emna', dat 'effen, vlak' betekent.' Emmen zou dan de tegenpool van Barge (Noord- en Zuidbarge) kunnen zijn, wat Huijzinga verklaart met een daar gelegen heuvel. Al met al lijkt het een logische verklaring voor beide plaatsnamen. Maar het zou wel eens anders kunnen zijn. Waarom schreef men in het begin Empne in plaats van Emne/Emmen? Voor Emmen nabij Dalfsen schreef men in het begin Eme. De letter p in Empne vraagt om een nadere verklaring.

Dank zij het internet en www.cartago.nl kan men beter een overzicht van namen krijgen. www.cartago.nl vermeldt in de akten van vóór 1600 de huidige plaats Emmen 113 maal als Empne en 37 maal als Emne; van 1139 tot 1374 zeven maal als Emne en na 1500 30 maal als Emne. Als Empne wordt Emmen het eerst in

1327 vermeld, vóór 1500 67 maal en na 1500 46 maal als Empne. Al met al geven deze getallen de indruk dat Empne de meest oorspronkelijke naam is, en de meest logische, en wel omdat de namen de neiging hadden steeds meer te comprimeren, af te slijten; dus Empne werd Emne.

Toetst men bij Google 'Empne' in, krijgt men onder andere: Empne of ook Empeda. Deze plaats was de voorloper van de stad Gronau (nabij Enschede). In 1279 verwoestte hertog Albrecht de Grote van Braunschweig de vesting Empne, die ten zuiden van de huidige stad Gronau lag. In Gronau is nog een Empedastrasse. Empeda komt uit het Latijn 'en pedôi', wat betekent: 'vaststaand, zeker en veilig'; letterlijk: 'staande in de aarde'. Kan deze betekenis van toepassing zijn op Emmen? Wij moeten dan teruggaan in de tijd waarin helaas weinig schriftelijk is vastgelegd. Met het volgende wordt aangetoond dat Empne in Emmen en in Gronau dezelfde betekenis kunnen hebben.

De afstand tussen Emmen en Gronau is hemelsbreed circa 52 km. Empne in Drenthe is niet de enige plaats met een gelijknamige in het aangrenzende Duitse gebied. Enige voorbeelden zijn: Noord- en Zuidbarge (was: Barge)- Berge, Borger-Börger, Ennen-Emmen, Haren-Haren, Meppen-Meppen, Wachtum-Wachtum. Is hier sprake van migratie van plaatsnamen? Tussen Drenthe en het aangrenzende Duitse gebied is in

de Middeleeuwen zeker een migratie van personen geweest. In de Late Middeleeuwen worden in Drenthe diverse geslachten vermeld, die op hun naam af te gaan, uit het aangrenzende Duitsland kwamen. Voorbeelden zijn:

- Het geslacht Schuttrups, ook Van Schuttorpe genoemd, kwam ongetwijfeld van Scuttorp, nu Schüttorf geheten.
- Het geslacht Nyenhuis kwam op de naam af te gaan van Nienhuys/Nyehus, nu Neuenhaus geheten.

Vanwaar kwam het Drentse geslacht De Mepsche? Van Meppen in Drenthe of van Meppen vlak over de grens?

- Het geslacht Hubbeldinge; in 1362 wordt een Hummeldinck-huus in Emmen genoemd, en in 1457 een Hubbeldinck-erf in Emblichheim.

Voornoemde namen van plaatsen en personen laten zien dat Drenthe en het aangrenzende Duitsland in die tijd tot hetzelfde maatschappelijke en taalkundige gebied behoorden.

Empne in Emmen kan evenals Empne in Gronau van hetzelfde begrip Empeda zijn afgeleid. Empeda komt van het Latijnse 'en pedôl'. Doch dit zou betekenen dat de plaatsnaam Empne pas is ontstaan nadat de bevolking was gechristianiseerd; met andere woorden na 800. Men kan niet van de Drentse bevolking van vóór 800 verwachten dat zij met het Latijn op de hoogte was, tenzij men aanneemt dat Empne uit de Romeinse tijd stamt. Dat zou betekenen dat er in de Romeinse tijd – dus vóór circa 257 – in Emmen een Romeinse vesting zou hebben bestaan. Geen enkel gegeven wijst daarop.

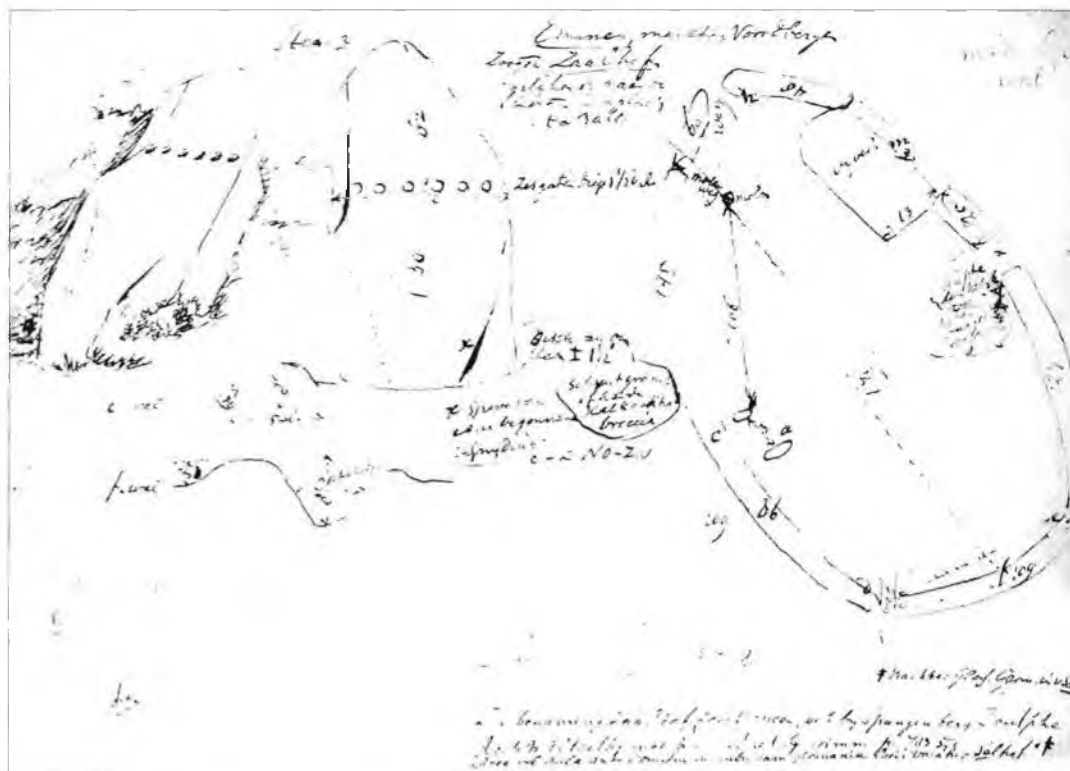
Aannemelijker is dat de naam Empne uit de christelijke tijd stamt, dus na 800. Drenthe viel onder de bisschop van Utrecht. Emmen was voor de bisschop van Utrecht een belangrijke plaats. In Emmen bezat hij een hof waar hij kon overnachten; De betekenis van 'hof' is 'omheinde ruimte'. In deze ruimte stond een grote boerderij met een spijker (opslagschuur) waarin voor de bisschop de hem toevallende afdrachten in natura werden opgeslagen. Hier moet op de naam af te gaan schulte Egbert hebben gewoond. Hij wordt in 1488 Egbert ten Dyke genoemd, in 1491 Egbert in den Spiker en tevens Egbert in den Hoff. Het zal duidelijk zijn,

dat Egbert woonde in de spijker; in elk geval op het terrein van de hof. De versterkte boerderij met erf werd de Saalhof genoemd.

De Saalhof was een 'een omwalde gebied'. Volgens L.J.F. Janssen vierkant, doch volgens een tekening van Reuvens ovaal van vorm en ter grootte van een voetbalveld. Reuvens hield de Saalhof voor een 'legerplaats'.² Vandaar dat schulte Egbert in 1488 Egbert ten Dyke werd genoemd; hij woonde binnen de wal oftewel binnen de dijk van de Hoff.

En nu zijn we gekomen aan het eind van deze ontleding. Zoals reeds vermeld, betekent Empeda - en dus Empne - letterlijk 'staande in de aarde, zeker en veilig, vaststaand'. Deze omschrijving komt dus volledig overeen met de beschrijving en functie van de Saalhof. De Saalhof lag in een omwalde versterking (Empne) van de bisschop van Utrecht. Deze versterking had hij ook zeker nodig, gezien de niet bepaald vriendelijke houding van de Drenten ten opzichte van de bisschop van Utrecht. De omwalde vesting van de bisschop van Utrecht was blijkbaar zo belangrijk in het gebied rondom het huidige Emmen, dat de vesting en omliggende huizen uiteindelijk Empne werden genoemd; zeker door de geestelijken. En dat de bisschop een van oorsprong Latijnse naam aan zijn versterking gaf, ligt voor de hand; Latijn was de voertaal van de Rooms-katholieke kerk.

Dat Emmen oorspronkelijk een andere betekenis heeft dan Emmen bij Dalfsen en Emmen aan de Eems kan uit de ligging van deze plaatsen worden verklaard. Emmen bij Dalfsen werd oorspronkelijk Eme genoemd. De geografische namen met 'eme' en 'ame' geven aan dat deze een water voorstellen of plaatsen zijn die aan een water liggen; voorbeelden zijn: de rivieren de Eem (door Amersfoort) en de Eems/Ems, de plaatsen Eemster aan de Dwingelerstroom, Amersfoort (de voorde over de Ame of Amer), Amsterdam aan de Amstel(1), Emmen (vroeger Eme) nabij Dalfsen aan de Vecht, en zoals reeds vermeld ligt Emmen in Ensland aan de Eems/Ems. Ook de beide andere plaatsen Emmen in Duitsland liggen aan een water. Daar Emmen in Drenthe niet aan een water ligt, kan deze naam



De tekst op bovenstaande tekening van Reuvens:

Emmen, marke Noordbergen

zoogen. Zaalkhof, gelijkende naar de zoogen. legerplaats te Ballo. [met schetskaartje, bijschriften:] 'molen', 'molenweg', 'vijver?', 'diepte, denkelijk van hedendaagsche oorsprong' 'in Zeer lage wal' 'breed 5 el Ned'

De benaming Zaalkhof, zoo ik meen, ook bij Spangenberg, Deutsche Rechtsalterthümer p ... Niet bij Grimm p. 793 sqq. 'area vel aula ante domum in quibusdam Germania locis vocatur Salthof': Wachter, Gloss. Germ. in v. Sal.

[nog bij schetskaartje:] Drooge vijver circa 6' diep beneden de buitengrond van K [doorgang molenweg] tot den molen 20; k-b (of c) 145 tred. Bij de beide ingangen (d en h) loopt de geheele Zaalkhof heuvelachtig op. [a en b: 2 stenen in de Zaalkhof; 2 schetsen van steen a: één vertonend de steen in situ, de andere de steen in aanzicht met de 6 gaten op een rij goed zichtbaar] 'Zes gaten diep 1 1/2 d.R. [= duim Rijnlands*]; 'Dikte van den steen $\pm 1 \frac{1}{2}$ '; 'schijnt graniet of harde kalkachtige breccia'; 'x: spoor van eene begonnene insnijding'. [2 schetsjes van doorsneden van wal en gracht van de Zaalkhof]

* 1 Rijnlands duim = 2,6 cm.

Uit: J.A. Brongers, Reuvens in Drenthe, Bussum 1973, nummer 23.

niet met 'eme' worden verklaard.

Dat Emmen zo nabij het vroegere Barge (Noord- en Zuidbarga) ligt, is toe te schrijven aan het gegeven dat de Saalkhof op het vroegere terrein van de marke van Noord- en Zuidbarga lag.²

Hieruit te concluderen is Emmen een jongere plaats dan Barge, ontstaan na 800, nadat de bisschop van Utrecht zijn Saalkhof in de marke van Barge had gebouwd.

Noten

- 1 De Vries, dr. J., Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse plaatsnamen. Utrecht, Aula Boeken.
- 2 De historie van Emmen in woord en beeld; Historisch Emmen. Zie internet bij Google (bij Saalkhof in Emmen)

Presentatie themanummer 'Zuidoost-Drenthe in de oorlogsjaren 1940-1945'

Op donderdag 6 mei 2010 heeft de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe het themanummer 'Zuidoost-Drenthe in de oorlogsjaren 1940-1945' uitgebracht. Tijdens de presentatie werden de eerste exemplaren van dit themanummer overhandigd aan W. Siudmak, één van de drie nog in leven zijnde Poolse bevrijders van Emmen en aan dr. G. Groenhuis, schrijver van het boek *Emmen in bezettingstijd*.



Henk Jeurink in gesprek met W. Siudmak



Henk Jeurink overhandigt dr. G. Groenhuis het eerste exemplaar

Website www.historisch-emmen.nl

Op 6 mei 2010 is door de maker/beheerder van de website www.historisch-emmen.nl en het bestuur van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe een overeenkomst getekend om elkaar nu en in de toekomst te versterken. Leden die interesse hebben om hieraan mede invulling te geven kunnen contact opnemen met het secretariaat.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt in 2010 € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het voor 1 december van het lopende jaar schriftelijk is opgezegd bij de secretaris.

Men ontvangt vier keer per jaar de *Kroniek* en men is welkom tijdens de lezingen, die regelmatig worden georganiseerd.

In verband met kostenbeheersing verwachten we van u dat u uw contributie voor of in de eerste twee maanden van het betreffende verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaakt op het rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306,

P.Kraan@emmen.nl

A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, 0591-625893,

a.f.dekker@home.nl

H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728,

henk.jeurink@wanadoo.nl

M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188

H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384

T. Vedder-Einhaus, Havenstraat 114, 7887 BS Erica, 0591-301235, oos.vedder@planet.nl

D. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466

Website: Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

Augustus 2010 Fietsexcursie

Net als in voorgaande jaren zal het historisch seizoen worden geopend met een fietsexcursie. Deze zal nu door het Dorpsarchief Nieuw Amsterdam/Veenoord worden georganiseerd. Er zullen in de omgeving van Nieuw Amsterdam en Veenoord plekken worden bezocht waar u normaal niet zo gauw zult gaan kijken, maar die zeer zeker de moeite waard zijn.

25 september 2010: Historisch Café

In het Historisch Café zal Johan Withaar ons aan de hand van een presentatie een beeld geven over wat de website www.historisch-emmen.nl allemaal aan interessante informatie kan bieden en hoe dit interactief werkt.

11 september 2010: leer- en hobbymarkt

Tijdens deze leer- en hobbymarkt zal de Historische Vereniging Zuidoost Drenthe aanwezig zijn.

11 september 2010: stadswandeling

Op 11 september 2010 wordt tijdens Open Monumentendag 2010 tweemaal een stadswandeling verzorgd, om 10.30 uur en om 14.00 uur; waarin zeker de oude begraafplaats aan de Wilhelminastraat wordt bezocht. Startpunt is de Openbare Bibliotheek aan het Noorderplein.

Voor deelname kunt u zich opgeven bij P.M.Kraan, tel. 0591-685530/p.kraan@emmen.nl.

Voor meer informatie over lezingen en andere activiteiten zie www.historisch-emmen.nl en de lokale huis aan huisbladen in de gemeente Emmen.



Dit voorjaar bestaat 'tabaksspeciaalzaak Boelens' vijftig jaar. In een halve eeuw is deze uitgegroeid tot de 'buurtwinkel' van Emmermeer, en is een trefpunt van veel (oud-)Emmenaren. Daarom ditmaal op de omslag drie foto's van het pand, waar het vijftig jaar geleden begon.

Op de voorzijde: moeder (Alie) Boelens bij de auto, oudste zoon Boelie Boelens en klant Bakker.

Op de achterzijde boven: vader (Egbert) Boelens, mevrouw Singer en moeder (Alie) Boelens voor hun 'tabakswinkel'.

Daaronder: De verklede Roelof Boelens voor het winkelpand.

Reacties: Roelof Boelens, tel. 0591-613152/641596 of per email: boelens01@planet.nl

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

